

TÜRKİYE'DE SENDİKA-SİYASİ PARTİ İLİŞKİLERİ

ÖZET

Türkiye'de sendikacılık 1946'da yasallık kazanmıştır. Sendikacılığın yasallık kazandığı 1946'dan günümüze kadar geçen 55 yıllık süreçte sendika-siyasi parti ilişkilerini üç döneme ayırarak incelemek mümkündür.

1946-1960 arası birinci dönemde sendikalar siyasi partilere ihtiyatla yaklaşmışlar; yakın ilişkiler kurmaktan kaçınmışlardır.

1960-1980 arası dönemde bazı sendikalar, siyasi partilerle yakın ilişki içinde olmuşlar; hatta bir siyasî partinin kuruluşunda doğrudan rol almışlardır. Bazı siyasal partiler de, kendi doğrultularında sendikal üst örgütler kurulmasına yardımcı olmuşlardır.

1980 sonrası dönemde, sendikaların siyasi partilerle kurduğu ara bağımlılığa dayalı ilişkilerinin değiştiği gözlemlenmektedir. Başka bir ifadeyle, sendikaların partilerle yakın işbirliğine dayalı bağımlı ilişkileri, bu dönemde bağımsız ilişkilere dönüşmüştür.

ABSTRACT

TRADE UNION-POLITICAL PARTY RELATIONS IN TURKEY

In Turkey, trade unionism became legal in 1946. In terms of trade union-political party relations, this 55-year period could be examined in three parts.

During the years 1946-1960, in the first period, trade unions approached political parties with precaution; they avoided setting up close relations with them.

Between 1960-1980, some trade unions had close relations with the political parties; moreover they played a direct role on the establishment of a political party. Also other political parties helped new upper organizations.

After 1980, it is observed that relations based on half-dependency and close cooperative changed between trade unions and political parties. In other words, in this period, half-dependency and close cooperative relations transformed into independent relations

Giriş

Sendikaların siyasi partilerle ilişki kurmaları, kurulan ilişkilerin boyutu, ülkelerin siyasal, ekonomik ve sosyal yapıları ile yakından ilgilidir. Tek partili totaliter rejimli ülkelerde sendikaların iktidardaki parti ile ilişki kurması bir zorunluluğun sonucudur. Demokrasi deneyimi olmayan gelişmekte olan ülkelerde yasa koyucu, genel olarak sosyal hukuk düzenlemelerinde kademeli bir şekilde sendikaları siyaset ve siyasal partilerden uzak tutma eğiliminde olmuştur. Demokrasi deneyimi uzun geçmişe dayanan çoğulcu demokratik parlamenter rejimli ülkelerde, sendika-siyasal parti ilişkileri yasal sınırlamalar ve engeller olmaksızın sendikaların benimsediği ideolojilerine, örgütlenme felsefelerine göre özgürce oluşmaktadır. Dolayısıyla sendika-siyasi parti ilişkileri, ülkelerin siyasal ve iktisadi yapılarına, sosyal hukuklarındaki düzenlemelere göre şekillenmekte; bu koşullar çerçevesinde ülkeden ülkeye

farklılıklar gösterebilmektedir. Dünyadaki uygulamalara bakıldığında, sendika-siyasi parti ilişkileri; “bağımlı”, “ara bağımlı” ve “bağımsız” olmak üzere üç model üzerine kurulmuştur. Bağımlı model, özgürlükçü demokrasinin olmadığı tek partili, totaliter rejimli ülkeler ve merkezi ekonomik planlamayı benimsemiş sosyalist ülkelerde görülmektedir. Ara bağımlı model, sendikaların partilerle organik ilişki kurduğu ya da organik ilişki kurmaksızın yakın işbirliği içinde olduğu modeldir. Bağımsız model, sendikaların belirli bir siyasal parti ile ilişki kurmak yerine ülkedeki tüm siyasal partilere eşit mesafede bulunarak kurdukları ilişkilere dayanmaktadır.

Sendikaların siyasal partilerle ilişki kurma nedenleri arasında ekonomik ve ideolojik gerekçeler ilk sıralarda yer almakta; ilişkilerin genelde iki örgüt arasında karşılıklı “fayda paylaşımı” üzerine kurulduğu gözlemlenmektedir. Sendikalar, üyelerinin hak ve çıkarlarını daha iyi savunabilmek, yasama ve yürütme organlarını etkileyebilmek amacıyla prensipte iktidar olmak için kurulmuş siyasal partilerle ilişki kurmak isterler. Siyasal partilerin ise, iktidar şansını yakalayabilmek için önemli ölçüde seçmen desteğine, dolayısıyla örgütlü ve geniş tabanlı bir güç olan sendikaların “oy” desteğine ihtiyacı vardır. Neticede “Genel Sendika Teorisi” ve siyaset bilimindeki “Sistem Teorisi” çerçevesinde, çıkar grubu olan sendikalarla siyasal partiler arasındaki karşılıklı etki, bir tür girdi/çıkıtı (input/output) modeline dönüşmektedir (Akçaylı, 1983: 7). Girdiler, sendikaların, siyasal karar mekanizmasındaki iktidar partisinden, ya da iktidar olmaya aday siyasal partilerden istekleri ve bu istekler karşılığında sundukları destekleri (Kapani, 2000: 31); çıktılar ise, sendikaların isteklerinin siyasal karar mekanizmalarınca hayata geçirilmesidir.

Türkiye’de sendikal haklar, gelişmiş Batı ülkelerinde olduğu gibi mücadeleler sonrası kazanılmamış; siyasal iktidarlarca uygun görülen zaman ve koşullarda kademeli olarak verilmiştir. Dolayısıyla, Türk sendikacılığının kuruluştaki yasal çerçevesi, demokrasi tecrübesi az, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda görüldüğü gibi, yasa koyucu tarafından ayrıntılı bir şekilde yapılan düzenlemelerle çizilmiş; sendikaların, başlangıçta siyaset yapmaları ve siyasal partilerden uzak durmaları istenmiştir.

Türk sendikacılığında sendika-siyasi parti ilişkileri, ülkenin ekonomik ve siyasi politikalarındaki değişimlere paralel olarak belirli dönemlerde belirli farklılıklara uğramıştır. Bu bağlamda Türkiye’de sendika-siyasi parti ilişkileri, sendikacılığın yasallık kazandığı 1946 yılından günümüze kadar üç farklı dönem geçirmiştir.

Bu çalışmada, Türkiye’de sendika-siyasi parti ilişkileri 1946-1960, 1960-1980 ve 1980 sonrası dönem olmak üzere üç ayrı dönem halinde ele alınarak ilişkilerin dünyada uygulanan modeller içindeki yeri, ilişkilerin Genel Sendika ve Sistem Teorileri çerçevesinde anlamı ve ilişkilerin değişim çizgisi ele alınacaktır.

I- SENDİKA-SİYASİ PARTİ İLİŞKİLERİNDE BİRİNCİ DÖNEM (1946-1960)

Türk sendikacılığı, batı ülkelerinde olduğu gibi işçi sınıfı tarafından verilen mücadeleler sonrası varlığını kabul ettirmiş bir oluşum değildir. Başka bir ifade ile, Türkiye’de sendikacılık bir işçi hareketinin sonucunda değil, demokratikleşme sürecine paralel olarak siyasal otoritenin gerekli gördüğü bir kurumlaşma şeklinde ortaya çıkmıştır (Koray, 1994: 155). Bu bakımdan, Türk sendikacılığı doğuşu itibarıyla ne "ideolojik" bir temel üzerine oturmuş, ne de "sınıf bilinci" taşıyan bir hareket olmuştur.

1947 yılında yürürlüğe giren 5018 sayılı ilk Sendikalar Kanunu’nun bütünü göz önünde bulundurulduğunda, bu kanun ile Türkiye şartlarına uygun "milli bir sendikacılık" (Gülmez,

1995: 230) oluşturulmak istenmiştir. Yeni Sendikalar Yasası hazırlanırken, Türkiye'nin "imtiyazsız, sınıfsız" bir toplum olduğu bilinciyle, sendikaların sınıf çatışmasını destekleyecek veya körükleyecek birer kuruluş olmamaları, aksine devletle ve işverenle işbirliği yapıp ülkenin kalkınmasına hizmet edecek kuruluşlar olması gerektiği amaçlanmıştır (Dereli, 1975: 329). Bu nedenle, siyasi faaliyetlerden, ideolojilerden ve partilerden uzak duran bir sendikacılık oluşturulmaya özen gösterilmiştir.

A-BİRİNCİ DÖNEMDE SENDİKA-SİYASİ PARTİ İLİŞKİLERİNİ DÜZENLEYEN YASAL ÇERÇEVE

1947'de Sendikalar Kanun Tasarısı'nın TBMM'de görüşülmesi sırasında dönemin iki partisi; iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile muhalefetteki Demokrat Parti (DP) sözcüleri sendikalara "siyaset yasağı" getirilmesi konusunda tam bir mutabakat içerisinde hareket etmişlerdir. İktidar ve muhalefet kanadının sendikalara getirilen siyaset yasağı ile ilgili mutabakatında, Batı'da sendikacılığın kuruluş yıllarında geçirdiği acı tecrübelerin Türkiye'de yaşanmaması düşüncesi önemli bir etken olmuştur (Dereli, 1975: 328). Dönemin Çalışma Bakanı Sadi İrmak, Mecliste Sendikalar Yasası'ndaki siyaset yasağı ile ilgili yaptığı konuşmada:

"Prensibimiz sendikaları gayr-ı siyasi yapmaktır. Arkadaşlar, mesleğe faydalı olacak teşekküllerin gayr-ı siyasi oluşunda memleketin ve meslek teşekkülünün büyük menfaati olacaktır kaniyiz. Günlük iç ve dış cereyanlara alet olan veya o siyasî cereyanların emrinde çalışan sendikaların hakiki gaye ve menfaatlerinden inhiraf ettikleri görülmüştür. Bu itibarla sendikaları bu siyasi cereyanların dışında tutmak memleketimizin kamu menfaatleri bakımından faydalı mütalaa edilmiştir." (Çalışma Dergisi, 1947: 57-58) diyerek siyaset yasağının mantığını ve amacını izah etmeye çalışmıştır.

Muhalefet partisi mensupları, Hükümet kanadının sendikalara siyaset yasağı getirilmesi yönündeki görüşlerini memnunlukla karşılamışlardır (Işıklı, 1995: 158).

20.2.1947 tarih ve 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun'un 5. maddesi, sendika-siyaset, sendika-siyasi parti ilişkilerini düzenlemiştir.

"İşçi ve işveren sendikaları, sendika olarak, siyasetle, siyasi propaganda ve siyasi yayın faaliyetleriyle iştigal edemezler ve herhangi bir siyasi teşekkülün faaliyetlerine vasıta olamazlar."

Sendikalar Kanunu'nun 7. maddesi cezai yaptırımları düzenlemiştir. Buna göre, sendikalar, 5. maddede belirtilen "siyasetle iştigal edilmesi" halinde mahkeme kararıyla üç aydan bir seneye kadar geçici veya devamlı olarak kapatılabilirler.

5. madde metninde, sendikalara yasaklanan siyasetin kapsam, detay ve muhtevası açıkça çizilmemiş; ancak metinde kesin ifadeler kullanılarak sendikaların siyasi faaliyette bulunmaları, partilerle ilişki kurmaları, kısaca dar ve geniş manada siyaset yapmaları yasaklanmıştır. Sendikalara siyaset yasağının niçin konulduğu, kanunun ilgili madde gerekçesinde şöyle açıklanmıştır:

"Sendikaların hür şekilde gelişmeye kavuşabilmeleri ve memlekette kendilerinden beklenen hizmetleri hakkıyla görebilmeleri için her türlü siyasî akım ve etkilerin dışında kalmaları zaruri görülmüştür. Muhtelif ecnebi mevzuatta görülen bu kayıt, hürriyeti kayıtlandıran bir unsur değil, bilakis çalışma ve teşebbüs hürriyetini masun tutan bir faktördür. Kaldı ki, sendikaların siyasi faaliyetlerine müsaade olunan memleketlerde de bu cihetin esaslı sosyal sıkıntıları doğurduğu ve meslek menfaatlerini ihlal eylediği sabit olmakla önleyici çarelere başvurulmaktadır." (Berkun-Eşmelioğlu, 1989: 684-685).

5018 sayılı Kanunla sendikalara getirilen yasal kısıtlamalar, kanunun gerekçesinde de görüldüğü üzere sendikaları tamamen "mesleki faaliyet" sahasına çekmeyi amaçlar niteliktedir. Yasa koyucunun sendikalara "siyaset yapma yasağı" koymasının temelinde, henüz kuruluş aşamasındaki Türk sendikacılığın, II. Dünya Savaşı sonrasında "Soğuk Savaş" döneminde giderek güçlenen ideolojik akımların etkisi altında kalabileceği, dolayısıyla sendikaların daha gelişmelerini sağlayamadan farklı kamplara bölünerek zayıflayacakları, sendikal sahada üstünlük kurabilmek amacıyla biri birleriyle çekişip aslı görevlerini gereği gibi yapamayacakları (Tuna, 1955: 112-121) kaygısı yatmaktadır.

İlk Sendikalar Yasası'nın yürürlüğe girmesinden sonra, sendikaların siyasal faaliyette bulunup bulunmadıkları yetkili mercilerce sıkı bir takibe alınmıştır. İşin ilginç yanı, mevzuatta ve içtihatlarda sendikalara yasaklanan siyasal faaliyetlerin sınırı net bir şekilde çizilmediği gibi (Tuna, 1955: 112-121), Yasa'nın 5. maddesindeki siyaset yasağı ile ilgili ifadeler açıkça anlaşılabilen ifadeler de değildir (Kutal, 1966: 130-135). Bu nedenle, sendikaların hangi faaliyetlerinin siyasî olduğu, hangilerinin olmadığı ayırımında oldukça güçlük çekilmiş, hatta bu konuda bazı yanlış uygulamalar da yapılmıştır.

B-BİRİNCİ DÖNEMDE SENDİKA-SİYASİ PARTİ İLİŞKİLERİ

5 Haziran 1946 tarihinde Cemiyetler Kanunu'nda sınıf esasına göre cemiyet kurma yasağı kaldırılınca, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile Türkiye Sosyalist Partisi önemli sayıda sendikanın kuruluşuna yardımcı olmuştur. Bu durum, siyasal otoriteyi kuşkulandırmış; nitekim devrin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, bu konuda "Bizim, kanun yoluyla da men etmeye çalışacağımız cemiyet ve partiler, kökü dışarıda yani yabancı aleti olan cemiyet ve partiler ve onlardan mülhem olanlardır." demiştir (Işıklı, 1995: 157). Dolayısıyla, Türk sendikacılığının daha başlangıçta ideolojik zemin üzerinde "sınıf sendikacılığı" anlayışıyla örgütleneceğinden kaygılanılarak adı geçen partiler ve bu partilerin öncülüğünde kurulan sendikalar, 17.12.1947 tarihli sıkı yönetim kararıyla kapatılmıştır.

Sendikacılığın daha başında yaşanan böyle bir olumsuzluk, 1947 sonlarında kurulan sendikaları siyaset yapmaktan, bir siyasal partiye yakınlık duymaktan bir süre alıkoymuştur.

Ne var ki, sendikalar yasası hazırlanırken sendikaların siyasetten ve siyasal partilerden uzak durmalarında hemfikir olan gerek iktidardaki CHP, gerekse muhalefetteki DP, 1947 sonlarından itibaren kurulmuş, ya da yeni kurulacak sendikaları kendi yanlarına çekmek için çaba sarf etmekten de geri kalmamıştır. Bu bağlamda, CHP, 1947 sonlarında partiye bağlı bir "işçi bürosu" oluşturarak kendi doğrultularında sendikalar kurmaya çalışmıştır. Nitekim İstanbul İşçi Sendikaları Birliği, CHP'nin öncülüğünde ve paralelinde 1948 yılında kurulmuş sendikal üst örgüttür (Işıklı, 1995: 159).

Çok partili hayata geçişle birlikte kurulan dönemin muhalefet partileri DP, MKP (Milli Kalkınma Partisi) ve SDP (Sosyal Demokrat Parti), sendikacılığa kayıtsız kalmamışlar; iktidar partisi CHP'nin kendi doğrultusunda sendikalar oluşturması karşısında harekete geçmişlerdir. Ancak bu üç muhalefet partisi içinde, örgüt olarak en güçlü durumda ve iktidar olmaya en yakın parti konumundaki DP, "iktidara küskün işçi kesimi"nin ümidi haline gelmiştir. DP'nin, Sendikalar Yasası TBMM'de müzakere edilirken "grev hakkı"nın işçilere verilmesi gerektiğini hararetle savunması, işçiler nazarında bu partinin saygınlığını artıran önemli unsurlardan biri olmuştur. Diğer taraftan, 1949'da baş gösteren ekonomik kriz, ciddi boyutlarda işsizliğe neden olmuş; Mensucat Sanayii İşçileri Sendikası öncülüğünde bazı sendikal örgütler, 4 Eylül 1949'da İstanbul'da düzenlediği açık hava toplantısında CHP Hükümeti'nin ekonomik politikalarını eleştirmişlerdir. Dolayısıyla hükümet karşıtı bu ve bu tür eylemler, muhalefetteki DP'nin 1950'de yapılacak genel seçimlerde şansını artırmıştır.

1949 mitingi, işçi kesiminin bir kısmının ilk defa bir siyasal parti karşısında açıkça “karşıt tavır” takınmasıyla sonuçlanmış; bu durum ister istemez işçi kesiminin önemli bir kısmında DP sempatanlığına dönüşmüştür. Ayrıca DP’nin özel çabalarıyla yönlendirilen bu birikim, CHP yanlısı İstanbul İşçi Sendikaları Birliği karşısına 26 Şubat 1950’de “Hür İşçi Sendikaları Birliği” adıyla yeni bir sendikal üst örgüt ortaya çıkarmıştır. Böylelikle sendikalar, 14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri arifesinde, Sendikalar Kanunu’nun 5. maddesindeki yasağa rağmen, mevcut siyasal partilerin faaliyetlerine vasıta olacak şekilde DP ve CHP yanlısı olarak iki gruba ayrılmıştır (Işıklı, 1995: 160-161).

14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde iktidara gelen DP, muhalefetteyken “grev hakkı”nın işçilere verilmesi gerektiğini savunmasına, hükümet programında tekrarlamasına ve iktidar olduğu yıl grev hakkı ile ilgili kanun tasarısı hazırlatmasına rağmen, on yıllık iktidarı boyunca bu hakkı yasalaştıramamış, kanun tasarısını Meclis’e dahi sunmadan geri çekmiştir. İktidarın bu tutumu, kuşkusuz işçi kesiminde hayal kırıklığına neden olmuş; bu kesimi ister istemez yeni arayışlara itmiştir. Bu bağlamda, on sendika önderi, işçi sorunlarına sahip çıkacak milletvekilleri seçtirebilmek amacıyla 2 Mayıs 1954 Genel Seçimleri öncesi “İş ve İşçi Dostu Milletvekillerini Destekleme Komitesi” adlı bir çalışma başlatmış; yayımladıkları bildirimlerde Millet Meclisinde işçi sorunlarını çözebilecek işçi kökenli vekillere ihtiyaç olduğunu belirtmişlerdir:

“Son senelerin tecrübeleri göstermektedir ki, işçi davaları Büyük Millet Meclisinde layık olduğu ehemmiyetle ele alınmamaktadır. Partilerin yoklamalarında tespit edilen adaylar arasında işçi adayların kafi miktarda bulunmaması, Meclisin önümüzdeki devresinde de işçi davasının gerçekleşme safhasına geçilemeyeceğine bir karine teşkil etmektedir. Çünkü işçi meseleleri işçiler tarafından gereken önemle savunulabilir. Bunun için Meclise işçi milletvekillerinin girmesini sağlamaya çalışacağız. Komite tarafından tespit edilen işçi adaylar hangi partiye mensup olursa olsun bize inanan işçilerce desteklenecektir.” (Işıklı, 1995: 164-165).

Ancak, sendikaların çeşitli seçim bölgelerinde 40 kadar milletvekili adayı destekleme girişimine iktidar tarafından fırsat verilmemiş; komitenin yöneticileri aleyhinde adli kovuşturma açtırılmıştır.

DP iktidarı, kendi çizgisinde hareket etmeyen sendikaların faaliyetlerini sıkı takibe almış, fakat bazı sendikaları da kendi yanına çekebilmek için yoğun çaba sarfetmekten de geri kalmamıştır. Örneğin, hükümet yanlısı olmayan Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Sendikası’nın pamuk ihracatı ile ilgili hükümete yaptığı bir öneri, “sendika siyaset yapıyor.” şeklinde algılanmış, adı geçen sendika yasal takibata uğramıştır (Tuna, 1955: 112-121).

Bu dönemde, aralarında 1961’de TIP’in kurucuları arasında yer alacak olan İbrahim Güzelce ve Kemal Nebioğlu gibi sendikacılar, 1950 Eylül’ünde işçi sınıfının bağımsız siyasallaşması yönünde Türkiye için ilk örnek sayılabilecek bir girişimde bulunmuş; Dr. Orhan Aرسال başkanlığında “Demokrat İşçi Partisi” adlı sol eğilimli bir parti kurmuşlardır (Koç, 1986: 31; Beşeli, 1994: 191-253). 1953’te “İşçi Partisi” adını alan bu örgüt, gerek CHP, gerekse DP yanlısı sendikaların da muhalefetiyle karşılaşmış, dolayısıyla bir varlık gösterememiştir.

İktidar partisi DP’nin, muhalefetteyken vaat ettiği grev hakkını vermeye yanaşmaması, kendi çizgisinde hareket etmeyen sendikaları baskı altında tutma girişimleri işçi kesimini hayal kırıklığına uğratmıştır. İşçi kesimi ve kimi sendikacılar, DP’den umduğunu bulamayınca, 1953’te grev hakkını ve memurlara sendika hakkı verilmesini programına alan CHP’yi ümit olarak görmüştür. Dolayısıyla, 1954 sonrası CHP yanlısı sendika sayısı giderek artmaya başlamış; DP ile CHP arasında Türk-İş yönetimini ele geçirme mücadelesi de iyice belirginleşmiştir.

Türk-İş Yönetim Kurulu'nda CHP yanlısı sendikacıların sayısı arttıkça, doğal olarak Konfederasyon'un görüşü DP'nin resmi görüşünden farklılaşmış; 1954 seçimleri sonrasında bu parti ile ilişkiler gerginleşmeye başlamıştır (Talas, 1972: 299). 1957'de Türk-İş'in 3. Genel Kurulu, DP'nin baskısı altında yapılmış; DP yanlısı sendikacılar, “Biz seçilmezsek Türk-İş'in kapısına kara kilit asılacaktır.” tehdidinde bulunmuşlardır (Türk-İş, 1957: 4). III. Genel Kurulda başkanlığa DP yanlısı Nuri Beşer'in getirilmesiyle, Konfederasyon-iktidar ilişkileri 1960 Askeri müdahalesine kadar suni olarak yeniden DP lehine gelişmiştir.

Netice itibarıyla, sendikalar cephesi, bu dönemde, 1946 sendikacılığı örneği ve yasal engeller gibi nedenlerle siyasal partilerle bilinçli bir şekilde ilişki kurmak için çaba sarf edememişler; inisiyatif kullanamamışlardır. Aksine, CHP ve DP gibi partiler, sendikaları yanlarına çekebilmek, sendikal hareketi etki ve vesayet altına alabilmek için yoğun çaba sarf etmişlerdir. Dolayısıyla, sendikalarla partiler arasında kurulan ilişkiler, tek taraflı olarak sadece partilerin inisiyatifiyle başlatıldığı için, 1947-1960 arası sendika-siyasi parti ilişkileri belirli bir model oluşturamamıştır.

Diğer taraftan, bu dönemde sendikalar, “siyasi manevra tipi” faaliyetler (Dereli, 1975; 299) geliştirmek durumunda kalmışlar; “Genel Sendika ve Sistem Teorisi” çerçevesinde, siyasal partilerin yanında yer almakla (destek/girdi), maddi yardım almaya ve varlıklarının devam ettirilmesini sağlamaya (çıktı) çalışmışlardır. Başka bir deyişle, bu dönemde, gerek CHP, gerekse DP, yanlarında gördükleri sendikalara, İş Kanunu'nda yer alan “ceza paraları”ndan maddi yardımda bulunmuşlar; maddi yardımın yanı sıra özellikle DP iktidarı döneminde bazı sendikalar bu parti taraftarı görünerek, ya da yönetim kademelerine bu partinin adamlarından alarak kapatılma tehlikesine karşı manen korunmuşlardır.

C-BİRİNCİ DÖNEMDE PARLAMENTOYA SEÇİLEN SENDİKACI MİLLETVEKİLLERİ

DP, sendikaları kendine bağımlı kılabilmek amacıyla iktidar partisi olmanın da avantajını kullanarak bu dönemde listelerinden toplam 13 sendikacı milletvekili seçilmesini sağlamıştır. CHP'nin listelerinden ise, bu dönemde sadece dört milletvekili seçilebilmiştir.

21 Temmuz 1946'da yapılan Milletvekili Genel Seçimlerinde CHP listelerinden üç işçi kökenli milletvekili Ali Rıza Arı, Sabri Koçer ve Ahmet Ulus; DP'den Senihi Yürüten 8. Dönem TBMM'ye seçilmiştir (Güzel, 1982: 420).

1950 Genel Seçimleri'nde DP listesinden üç sendikacı; İstanbul Hür Mensucat İşçileri Sendikası yöneticisi İhsan Altınel (İstanbul), İzmir Mensucat Sanayi İşçileri Sendikası Başkanı Abidin Tekön (İzmir), İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Yöneticisi Ahmet Topçu (İstanbul), 9. Dönemde milletvekili seçilmişlerdir.

1954 seçimlerinde DP listelerinden dört sendikacı; Zonguldak Maden İşçileri Sendikası Başkanı Necati Diken (Zonguldak), Türk-İş Genel Başkanı M. Naci Kurt (İstanbul), İzmir Mensucat Sanayi İşçileri Sendikası Başkanı Abidin Tekön (İzmir), İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Yöneticisi Ahmet Topçu (İstanbul) 10. Dönemde parlamentoya girmiştir.

1957 seçimlerinde Türk-İş Genel Sekreteri İsmail İnan (İstanbul) CHP listesinden, Zonguldak Maden İşçileri Sendikası Başkanı Necati Diken (Zonguldak), Türk Gemi Adamları Sendikası Başkanı Rüştü Güneri, Bursa Mensucat Sanayi İşçileri Başkanı Recep Kırım (Bursa), İzmir İşçi Sendikaları Birliği Başkanı Ahmet Ünal (İzmir), İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Başkanı Mahmut Yüksel (İstanbul) DP listelerinden milletvekili seçilmiştir (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1996: 489).

II-SENDİKA-SİYASİ PARTİ İLİŞKİLERİNDE İKİNCİ DÖNEM (1960-1980)

Askeri müdahaleler sonrası, genel olarak bazı özgürlükler ve hakların kısıtlandığı olağanüstü dönemler olmasına rağmen, 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'nden sonraki dönemde sendikal hareket bir kesintiye uğramadan devam etmiş; hatta yetkililerce sendikacılığın gelişim yollarını tıkayan engellerin kaldırılması için çaba sarf edileceği yönünde açıklamalarda bulunulmuştur. Dolayısıyla sendikalar, artık şüphe ile bakılan kuruluşlar olmaktan çıkmış, demokrasinin tam anlamıyla yerleşmesinde vazgeçilmez bir unsur oldukları kanısı yaygınlaşmaya başlamıştır.

Müdahale sonrasında, demokratik ve özgürlükçü bir anlayışla hazırlanan 1961 Anayasası'nda "Sendika kurma hakkı" (m.46) ve "Toplu sözleşme ve grev hakkı"nın (m.47) güvence altına alınmasıyla sendikaların üye sayılarında giderek bariz artışlar yaşanmıştır. Bu durum, siyasal partilerin sendikalara karşı daha da ilgisini artırmıştır.

Bu dönemde, sendika-siyasi parti ilişkileri bir önceki döneme göre oldukça farklı boyutlar kazanmıştır. Her şeyden önce, bu defa ilişkileri başlatan sadece siyasal partiler olmamış; kendi özgür iradeleriyle sendikalar da, ideolojik/felsefi görüşleri doğrultusunda, ya da üyelerine daha fazla ekonomik/sosyal çıkar elde etmek amacıyla partilerle belirli bir model oluşturacak şekilde ilişki kurmaya başlamıştır.

A-İKİNCİ DÖNEMDE SENDİKA-SİYASİ PARTİ İLİŞKİLERİNİ DÜZENLEYEN YASAL ÇERÇEVE

24.7.1963'te yürürlüğe giren 274 sayılı Sendikalar Kanunu, sendikalara yasak edilen siyasi faaliyetleri, "Yasak Siyasi Faaliyetler" başlıklı 16. maddesinde düzenlemiştir:

"Bu kanuna göre kurulan mesleki teşekküller: Siyasi partilerden veya onlara bağlı teşekküllerden herhangi bir surette maddi yardım kabul edemez ve onlara maddi yardımda bulunamaz ve onların teşkilatı içerisinde yer alamazlar; bir siyasi partinin adı altında mesleki teşekkül kurulamaz."

16. madde, 5018 sayılı ilk Sendikalar Kanunu'nun 5. maddesiyle kıyaslanmayacak derecede liberal niteliklidir. 16. madde metninde görüldüğü üzere, sendikalara yasaklanan siyasi faaliyetler sınırlı sayıdadır; sendikaların partilerle "mali" ilişkiler kurmaları, onların teşkilatı içinde tüzel kişilik olarak yer almaları ve bir siyasi partinin adı altında kurulmaları yasaklanmıştır. Dolayısıyla bu maddede belirtilen yasak faaliyetler dışında, sendikaların serbestçe siyasi faaliyetlerde bulunabilecekleri açıktır. 16. maddede sendikalara siyasi faaliyetlerin hangi türlerinin yasak olduğu sayma yoluyla açıklandığına göre, bunlar dışında kalan faaliyet türlerinin caiz olduğu sonucuna varılabilir (Tuncay, 1981: 10-16). Kaldı ki, sendikalara yasak siyasi faaliyetlerle ilgili 16. madde Millet Meclisi'nde görüşülürken, sendikaların seçimlerde aday tavsiye edebilmelerini sağlayacak bir hükmün maddede yer alması önerileri engellenmemiş; sonuçta ilgili maddenin gerekçesinde de belirtildiği üzere sendikaların herhangi bir partiyi veya adayı desteklemeleri kendi takdirine bırakılmıştır (Berksun-Eşmelioglu, 1989: 685).

Ayrıca, 16. madde metninde sendika yöneticilerinin, siyasal partilerin yönetim kurullarında yer almalarını engelleyecek, bir siyasal parti listesinden milletvekili seçilmeleri durumunda sendikalarındaki görevini sona erdirecek bir ibare yer almamıştır.

Diğer taraftan, sendikalara getirilen siyaset yasağı, 1961 Anayasası'nın kapsamına dahi alınmamıştır. Anayasa'nın hazırlık çalışmaları sırasında 46. madde görüşülürken, söz alan üyelerin ifadelerinden bu durumun tesadüfi olmadığı, bilinçli olarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim görüşmelerde; "Anayasa'ya siyasi faaliyetler hakkında mutlak yasak anlamında hükümler konulmasının özgürlükçü demokrasilerde sendikalara tanınan hakların tanınmaması

anlamına geleceği, sendikacılığın gelişmesinde ciddi engeller ve sendika hürriyeti önünde tahditler oluşturacağı” (Tuncay, 1981: 10-16) yönünde fikir beyan edilmiştir.

Bu nedenlerle, 274 sayılı Sendikalar Kanunu'nun yürürlüğe girdiği 1963'ten, aynı yasanın askıya alındığı 1980'e kadar geçen döneme, Türk sendikacılığında siyaset yapma, siyasal partilerle ilişki kurma ve siyasallaşma bakımından kendinden önceki ve 2002 yılı sonu itibarıyla kendinden sonraki döneme göre en yoğun dönem denilebilir.

B-İKİNCİ DÖNEMDE SENDİKA-SİYASİ PARTİ İLİŞKİLERİ

1960'ta başlayan yeni dönemde, 27 Mayıs Devrimi'nin getirdiği özgürlük ortamında serbestçe yayılmaya başlayan sol ve sağ ideolojik akımlar, sendikalara açıkça el atmaya başlamıştır. Bu bağlamda, yeni dönemde ideolojik ve sınıf sendikacılığı bilincini ön planda tutan sendikalar kurulmuştur.

İkinci dönemde, Türk sendikacılığında sendika-siyasi parti ilişkileri; tüm partilere eşit mesafede kalmayı amaçlayan “partilerüstü politika” izlenmesi, sendikaların öncülüğünde Kıta Avrupası ülkelerinde olduğu gibi işçi kesiminin kendi partisini kurarak bağımsız siyasallaşması, ya da partilerin öncülüğünde sendikalar oluşturulması ve parti listelerinden sendika kökenli adayların seçimlerde aday gösterilmesi şeklinde gelişmiştir. Diğer taraftan, bu dönemde, ideolojik örtüşmeler, sendikaların siyasal partilerle ilişki kurma nedenleri arasında yer alan önemli unsurlardan biri olmuştur.

İkinci dönemin başlarında, sendika-siyasi parti ilişkisinde iki önemli hareket yaşanmış; birincisi, bir grup sendikacı ve aydın tarafından 13 Şubat 1961'de Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) kurulması, diğeri ise Türk-İş'in sendika- parti ilişkilerinde Amerikan sendikacılığının tepe örgütü AFL-CIO'nun telkinleriyle benimseyip izlediği “partilerüstü politika” ilkesini 1964'te tüzük hükmü haline getirmesidir.

On iki sendikacının Türkiye İşçi Partisi'nin kuruluşunda ve yönetiminde aktif rol alarak işçi sınıfının bağımsız siyasallaşması yolunda bir hareket başlatması, daha sonra bu partinin öncülüğünde DİSK, yine MHP öncülüğünde MİSK, MSP öncülüğünde Hak-İş'in kurulması, sendika-siyasi parti ilişkisinde Türk-İş'in benimsediği partilerüstü politika ilkesine dayalı “bağımsız ilişki” modeli yanında, yeni bir ilişki türünü de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde, sendika-siyasi parti ilişkilerinde hayata geçirilen yeni ilişki modeli, sendikaların kendi kurdukları parti ile, ya da bir partinin öncülüğünde kurulan sendikal üst örgütlerle yakın işbirliğine dayalı “ara bağımlı” modeldir. TİP-DİSK; MHP-MİSK; MSP-Hak-İş arasında yaşanan ilişkiler, “ara bağımlı” model içinde tasnif edilebilen ilişkilerdir; zira, bu üç sendikacının alternatifsiz olarak sadece belirli bir siyasal parti ile ilişki kurmaları, ilişkilerin boyutunu “bağımsız model”den ayıran önemli faktörlerden biridir.

1960-1980 arası dönemde, sendika-siyasi parti ilişkileri Sistem Teorisi çerçevesinde irdelendiğinde, iktidar partileriyle kurulan ilişkilerde karşılıklı “fayda yaklaşımı”nın, iki örnekte somut olarak uygulaması fark edilmektedir. Birinci örnek, dönemin ortalarında 1970'te, ikincisi dönemin sonlarına doğru 1978'de gerçekleşmiştir. 1967'de DİSK'in kurulmasıyla artan sendikal rekabet, Türk-İş'i iktidar partisi Adalet Partisi'yle daha yakın ilişki kurmaya itmiştir. Türk-İş, AP ile kurduğu iyi ilişkiler çerçevesinde, 1970'te DİSK'in önünü kesebilecek 274 sayılı Kanun'da köklü değişiklikler öngören 1317 sayılı Kanun Tasarısı'nın Konfederasyon'un isteği ve görüşleri doğrultusunda hazırlanmasını ve yasalaşmasını sağlamıştır. Bu çıktıya (output) karşılık, AP'nin, Konfederasyon'un 7. ve 8. Genel Kurulu'nda Yönetim Kurulu üzerindeki etkinliği giderek artmış; hatta Türk-İş Genel Başkanı Demirsoy, 8. Genel Kurul'un ertesinde Konfederasyon Genel Merkezi'ni ziyarete gelen Başbakan Demirel'i “kendilerini en iyi anlayan politikacı” (Işıklı, 1995: 202) olarak ilan etmiştir.

1978’de, Türk-İş’in, iktidar partisi CHP Hükümeti ile yaptığı Toplumsal Anlaşma’da; ücretlerin satın alma gücünün en yüksek olduğu 1976’daki seviyesinin korunması, iş güvenesi ve işçilerin yönetime katılması gibi isteklerine karşılık, Hükümet, Konfederasyon’dan bağıtlanacak kamu kesimi toplu iş sözleşmelerinde iş uyuşmazlığına gidilmemesi desteğini almıştır.

1-Türk-İş

Türkiye İşçi Partisi’nin, çoğunluğu Türk-İş’e üye sendikalarca kurulması ve parti yöneticilerinin verdikleri demeçlerde sık sık “işçi sınıfının haklarının tek koruyucusunun kendi partileri” olduğu, Türk-İş’in, işçi sınıfının çıkarlarını koruyamadığını dile getirmesi Türk-İş yönetimini tedirgin etmiştir. Bu nedenle, Türk-İş yönetimi içinde TİP’in çalışmalarına karşı atak olarak kendilerinin de bir siyasi parti kurmaları gerektiği yönünde görüş birliğine varılmıştır. Bu bağlamda Türk-İş, 1962 yılı Ocak ayında Yön Dergisi yönetici ve yazarlarının da katkılarıyla (Koç, 1997: 91) “Türkiye Çalışanlar Partisi” adında parti kurmak için harekete geçmiştir. Ne var ki, Türk-İş’in parti kurma çalışmaları son aşamadayken, işçi oylarını kaybetme endişesine kapılan dönemin iki büyük partisi CHP ve AP, bu girişimi engellemiştir (Ünsal, 1996: 510).

Türk-İş’in parti kurma girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması ve TİP’in, Türk-İş’i sistemli bir şekilde eleştirmeye devam etmesi, Konfederasyon yöneticilerini adı geçen partinin işçi sınıfıyla ilgili program ve söylemlerine alternatif aramaya itmiştir. Türk-İş, bu bağlamda 27 Ocak-2 Şubat 1964’te Bursa’da toplanan 5. Genel Kurulu’nda TİP’in sendikacılıkla ilgili söylemlerine karşı olarak “partilerüstü politika” prensibini benimsemiştir. Türk-İş’in sendika-siyasi parti ilişkilerinde izlemeyi tercih ettiği partilerüstü politika prensibi, Amerikan sendikacılığına egemen olan tarafsız (non-partisan) politika ilkesinin bir benzeridir (Işıklı, 1995: 211). Adı geçen prensip, siyasal partiler arasında ayırım gözetmeden tüm partilere eşit mesafede bulunma mantığı üzerine kurulmuştur.

Partilerüstü politika ilkesi, Türk-İş’in Ana Tüzüğü’nün 3. maddesinin 2. bendinde:

“Türk-İş İcra ve Yönetim Kurulu ile Türk-İş’e bağlı teşekküllerin yetkili birer temsilcilerinin iştiraki ile meydana gelecek kurulun ortak kararı olmadıkça, siyasi partilere ve onlara bağlı teşekküllere karşı mutlak bağımsızlığını korumayı ve partilerüstü politika gütmeyi amaç bilir.” şeklinde yer almıştır.

Türk-İş’in benimsediği partilerüstü politika prensibi, tüzükte de görüldüğü gibi, hiçbir siyasi parti ile ilişki kurmama, siyasi faaliyetlerin dışında kalma, başka bir deyişle, siyasetten kopukluk anlamında değildir. Türk-İş, sendika-siyasi parti ilişkilerinde partilerüstü politikayı tercih etmekle, belirli bir siyasal partinin maddi ve manevi gözetimi altında kalmayı ve “dar manada siyaset” yapmayı reddetmiştir. Türk-İş, pragmatik bir yaklaşımla, sendikaların mesleki fonksiyonlarına ağırlık vermesi şeklinde izah edilebilen “geniş manada siyaset” yapmayı, yine sadece üyelerinin yararına yasal düzenlemeler yapabilecek partilerle ilişki kurmayı amaçlamıştır.

Türk-İş’in, siyasal partiler karşısında tarafsız kalmasını ifade eden partilerüstü politika prensibi izlemesine neden olan faktörleri temelde beş noktada toplamak mümkündür:

a) TİP’in, çoğunluğu Türk-İş üyesi 12 sendikacı tarafından kurulması ve aydınlardan sağladığı desteğin giderek artması Türk-İş yönetimini tedirgin etmiş; işçilerin bu partiye üye olarak Türk-İş’in etki alanı dışına çıkacağı kuşkusunu duyulmuştur (Gülten Kutal, 1971: 85-100). Bu nedenle Türk-İş, Çalışanlar Partisi girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine TİP’in ve 12 sendikanın önünü kesebilmek amacıyla yeni bir strateji geliştirerek partilerüstü politika prensibini benimsemek durumunda kalmıştır. Başka bir ifadeyle, Türk-İş, TİP ile kurucu sen-

dikalar arasındaki yakın ilişkiyi, işçi hareketinin bir siyasal partiye "payanda" olması şeklinde yorumlayıp, bu duruma "karşı-tez" olarak "partilerüstü politika" prensibini izlemek gereğini duymuştur. Dolayısıyla Türk-İş, sendikaların siyasal partiler karşısında tarafsızlığını korumasının özgür sendikacılığın kaçınılmaz gereği olduğunu, bir partinin vesayeti altına girilerek (Tunç, 1965: 8-15) işçi haklarının gereği gibi savunulamayacağını vurgulamak istemiştir.

b) Türk-İş bünyesindeki işçilerin ve sendika yöneticilerinin siyasal eğilimlerinin farklı oluşu, partilerüstü politika izlenmesinde önemli bir etken olmuş; herhangi bir parti ile işbirliği yapılması halinde örgütten "kopmalar" olabileceği göz önünde bulundurulmuştur.

c) Partilerüstü politika ile, her partiye mensup işçilerin ve sendika yöneticilerinin Konfederasyon bünyesine girebilmesi, dolayısıyla Türk-İş'in en büyük işçi kuruluşu olarak kalması hedeflenmiştir.

d) Türk-İş, belirli bir partiyi açıkça desteklemediği, partilerüstü politika izlediği takdirde iktidara gelen her parti ile iyi ilişkiler kurarak işçilere daha ileri haklar elde edilebileceğine de inanmıştır. Türk-İş'in iktidara gelen her partiyle iyi ilişkiler kurma düşüncesinde, kuşkusuz devletin en büyük işveren olma özelliği önemli bir etken olmuştur (Koray, 1992: 183).

e) Türk-İş'in partilerüstü politika prensibini benimsemesinde, kuşkusuz kuruluşunda ve 1960 sonrası dönemde Konfederasyonun üzerinde etkisi bulunan Amerikan sendikacılığın üst örgütü AFL-CIO'nun telkinlerinin önemli payı olduğunu da kabul etmek gerekir.

Türk-İş yönetimi, partilerüstü politika uygulamasının somut bir örneği olarak, 1965 Genel Seçimleri öncesinde parlâmentoda işçi haklarının savunulmasında gerekli hassasiyeti göstermeyen milletvekilleri aleyhinde bir kampanya başlatmış; "Yeniden Seçilmemesi Gereken Milletvekilleri" başlıklı bir broşür yayımlamıştır. Ancak, iktidar partisi, Türk-İş'in bu tutumunu tepki ile karşılamıştır.

Ne var ki, 1965 seçimleri sonrasında iktidar olan Adalet Partisi döneminde milli gelir politikasındaki çarpıklığın büyümesi, işçi ücretlerinde beklenen artışların sağlanamaması, keza 13 Şubat 1967'de DİSK'i kurmak üzere Türk-İş'ten ayrılan Maden-İş, Basın-İş, Lastik-İş ve bağımsız Gıda-İş, Türkiye Maden-İş'in Konfederasyon'dan ayrılış nedenleri arasında partilerüstü politika ilkesinin de yer alması, Türk-İş'in izlediği partilerüstü politika ilkesini örgüt içinde tartışılır hale getirmiştir. Bu bağlamda, 15-22 Nisan 1968'de toplanan Türk-İş Genel Kurulu'nda sayıları az da olsa bazı sendikacılar, giderek iktidardaki AP hükümetine boyun eğme şekline dönüşen partilerüstü politika prensibinden vazgeçilmesini dile getirmiş; bunun üzerine Genel Başkan Seyfi Demirsoy aşağıdaki değerlendirmeyi yapmıştır: (Koç, 1997: 114)

"Son iki senedir nedense arkadaşlarımızın damarlarına partizanlık girdi. Partilerüstü politika konusunda imâlî-imâsız konuşmalar oldu. Arkadaşlar, partilerüstü politikadan vazgeçildiği anda bilin ki Türk-İş yoktur; kopmalar vardır".

Partilerüstü politikaya yöneltilen eleştiriler, 14 Ocak 1971'de Kızılcahamam'da toplanan Türk-İş Yönetim Kurulu'nda yeniden gündeme getirilmiştir. Türk-İş içindeki "Sosyal demokrat sendikacılık hareketi" adına dört sendikacı; Genel-İş Başkanı Abdullah Baştürk, Ulaş-İş Başkanı Feridun Şakir Ögünç, Yol-İş Başkanı Halit Mısırlıoğlu ve Petrol-İş Başkanı İsmail Topkar, "1971 Türkiyesi'nde İşçi Hareketi ve Sendikalarımız, Ortak Reform Yolları Üzerine Eleştiriler ve Araştırmalar" başlıklı "Dörtler Raporu" olarak da bilinen bir rapor sunmuştur.

Raporda, partilerüstü politikanın Türk-İş'i çıkmaza soktuğu, tutarsız ve anlamsız bir slogandan ileriye gidemediği belirtilerek, bu politikadan vazgeçilmesi, işçileri politik yönden bilinçlendirmek için çaba sarf edilmesi, elde edilen sonuçlara göre; ya işçi sınıfına dayalı bir

parti kurulması, ya da herhangi bir siyasal partiyle birlikte hareket edilmesi önerilmiştir (Kutal, 1971: 506-509). Raporda, mevcut partiler teker teker eleştirilerek, neticede Türk-İş'in birlikte çalışabileceği ve eyleme geçebileceği en uygun partinin CHP olduğu vurgulanmıştır.

Dörtler, toplantı sonuna kadar direnmelerine rağmen raporun gündeme alınmasını ve incelenmesini sağlayamamış (Çeçen, 1973: 187-188), Türk-İş Yönetim Kurulu, Kızılcahamam toplantısı sonrasında bu raporu görüşerek sonucu kamuoyuna bir bildiri ile açıklamıştır. Sonuç bildirisinde partilerüstü politikadan vazgeçilmesinin Türk işçi hareketinin bütünlüğüne zarar vereceği, ancak uygulamadaki aksaklıkların da tespit edilmesi gereği üzerinde durulmuştur.

2 Temmuz 1971 tarihinde, Dörtler Raporu'nu hazırlayan sendikalara ilaveten 8 sendika başkanı daha "Türk İşçi Hareketi İçin Sosyal Demokrat Düzen" başlıklı, on bölüm ve 400 sayfadan oluşan gayet kapsamlı bir rapor hazırlayarak Türk-İş Yönetim Kurulu'na sunmuştur. 12 sendika başkanı, raporda Türk-İş'in izlediği partilerüstü politikanın tarafsız bir tutum taşımadığını örnekler vererek ifade etmişler; bu politikanın terk edilmesini, Türk-İş'in ekonomik, sosyal ve siyasal yön ve yönteminin Konfederasyon bütünlüğü içerisinde yeniden saptanmasını istemişlerdir. Türk-İş Yönetimi, bu gelişmelere rağmen partilerüstü politika anlayışını o günün koşullarında işçi hareketinin bütünlüğünü koruduğu gerekçesiyle terk etmek istememiştir.

Konfederasyon yönetimi, sosyal demokrat hareketin partilerüstü politika karştı bilinçli ve ısrarlı tutumu karşısında, yapılan eleştirileri aşabilmek amacıyla çeşitli zeminlerde konuyu tartışmaya açarak eleştirileri durdurmak istemiştir. Bu bağlamda, Türk-İş, 1975'in ilkbahar ve sonbaharında "Bölge Kurultayları" ve 27-28 Aralık 1975'te Ankara'da "İşçi Politika, Sendika, Parti İlişkileri" adlı akademisyenlerin katıldığı bir sempozyum düzenlemiştir. Nisan 1976 tarihinde yapılan 10. Genel Kurulda da, tüzükteki siyasal partilerle ilişkileri düzenleyen maddede şekil yönünden değişiklik yapma yoluna gidilmiştir. Söz konusu maddede yapılan değişiklikte "partilerüstü politika" ifadesi metinden çıkarılmıştır. İlgili madde, içerik yönünden eski şeklini korumuş, partilerüstü sözcüğünün yerine "partiler karşısında mutlak bağımsızlık" ifadesi kullanılmıştır:

"Türk-İş siyasal partilere karşı mutlak bağımsızlığını korur. Siyasal partilerle organik bağ kuramaz. Türk-İş, kendi ilke ve amaçlarını tahakkuk ettirmek için demokratik kurallara inanan herhangi bir siyasal partiyi destekler veya bir siyasal partinin kurulmasına öncülük eder."

Türk-İş, kendi yönetimindeki "sosyal demokrat sendikacılar"ın partilerüstü politikadan vazgeçilmesi yönündeki ısrarlı tutumları karşısında konuyu yeniden gözden geçirmiş; esnek davranılmadığı, geri adım atılmadığı taktirde Konfederasyon içinde bölünmenin kaçınılmaz olacağı kaygısı yaşanmıştır. Sonuçta Türk-İş Yönetimi, 1977 Genel Seçimleri öncesinde desteklenecek siyasi partiyi tespit etmek için parti liderlerine mektup göndermek durumunda kalmıştır. Partilerden alınan cevaplar bir komisyon tarafından incelenmiş, fakat tatminkâr ve desteği davet eden nitelikte görülmediğinden Konfederasyon organlarından herhangi bir siyasi parti lehine destek kararı çıkmamıştır (Koç, 2000: 168).

2-DİSK

1960-1980 arası dönemde, sendikacılık açısından önemli bir gelişme yaşanmış; TİP'in öncülüğünde, Türk-İş üyesi Türkiye Maden-İş, Lastik-İş, Basın-İş, Bağımsız Gıda-İş ve Türkiye Maden-İş tarafından 13 Şubat 1967'de ikinci bir konfederasyon, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) kurulmuştur. DİSK, Türk-İş'in pragmatik sendikacılık anlayışından farklı olarak "sınıf sendikacılığını", dolayısıyla siyasi fonksiyonları ağır basan "doktriner sendikacılık" anlayışını benimsediğini açıklamıştır.

TİP, DİSK'in kuruluşunda İskandinav ülkeleri örneğinde olduğu gibi öncü rol oynamış; Malatya kongresinde partinin ilkeleri doğrultusunda bir konfederasyon kurulması için çalışmalar başlatmıştır (Tokol, 1994: 49). DİSK'in ilk Genel Başkanı Kemal Türkler, sendikal mücadelede bir siyasi partinin desteğinin gerekliliğini "İşçi sınıfının sosyalist mücadele yapması, iktidara gelmesi ve sosyalizmi kurması kendi siyasi örgütü ile olur" (Işık, 1995: C.II, 260) diyerek açıkça belirtmiştir. Bu bağlamda, DİSK, kurulduğu tarihten itibaren TİP ile doğal bir dayanışma içine girerek sendika-siyasi parti ilişkilerinde ortak hedefler ve yakın işbirliğine dayalı "ara bağımlı ilişki" modeli çerçevesinde algılanabilecek bir davranış sergilemiştir. TİP'in, DİSK üzerindeki açık etkisini, Konfederasyonun kurucularından Kemal Nebioğlu'nun; "İdeolojik yapılanmayı, ideolojiye dayanmayı biz TİP'le öğrendik." şeklindeki ifadesinde görmek mümkündür (Nebioğlu, 1997: 16).

DİSK ile TİP arasındaki yakın ilişki, TİP'in Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldığı 1971 yılına kadar sürmüştür, bu süreç içinde kimi sendika yöneticisi, Rıza Kuas örneğinde olduğu gibi aynı zamanda parti üst yönetiminde de görev almışlardır.

TİP kapatıldıktan sonra DİSK, siyasal parti olarak CHP'yi destekleme kararı almış; gerek 14 Ekim 1973, gerekse 5 Haziran 1977 seçimlerinde adı geçen partiyi destekleyeceğini belirten bildiri yayımlamıştır. Hatta 1977 seçimlerinde DİSK, CHP'yi destekleyeceğini sadece bildiriyle değil, bünyesinde seçim komiteleri oluşturarak sendika-siyasi parti ilişkilerinde daha somut ve aktif bir tavır sergilemiştir.

DİSK'in 1975'te yapılan V. Genel Kurulu'nda, yönetim kademesinde önemli değişiklikler yaşanmış; "Toplumsal İlerleme" hareketi denilen TKP yanlısı bir grup işbaşına gelmiştir. Bu kongrede, Almanya'daki sendikalarda bir süredir görev yapan İbrahim Güzelce genel sekreterliğe getirilmiş, TKP'li uzmanlar Konfederasyon'da görev almışlardır (Ersoy, 1995: 60). Dolayısıyla DİSK, 1975 sonrası CHP ile ilişki içinde görünse de, 1975'ten Abdullah Baştürk'ün Genel Başkan seçildiği VI. Kongre'ye kadar büyük ölçüde TKP'nin güdümüne girmiştir.

DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler'in Milliyetçi Cephe Hükümeti'ne karşı 27 Temmuz 1977'de yaptığı "Ulusal Demokratik Cephe" çağrısı, CHP ve DİSK içindeki "sosyal demokrat" sendikacılar tarafından TKP'nin yönlendirmesiyle gerçekleştirilen bir çağrı olarak algılanmış, dolayısıyla CHP'nin tepkisini çekmiştir. Nitekim, 22-26 Aralık 1977 tarihlerinde yapılan DİSK'in 6. Genel Kurulunda Kemal Türkler'in yerine başkanlığa sosyal demokrat sendikacı Abdullah Baştürk getirilmiştir. Ancak, 12 Eylül 1980 öncesinde, Baştürk ve dönemin Başbakanı Ecevit arasındaki ilişkiler, 1980 yılında düzenlenecek 1 Mayıs töreni nedeniyle gerginleşince, bu durum doğrudan DİSK ile CHP arasındaki ilişkilere yansımıştır. Nitekim, DİSK ile CHP arasında yaşanan sorunlar, 1979 sonlarında DİSK'i bir siyasal parti kurma girişimine itmişse de, bağlı sendikalardan gelen tepkiler üzerine geri adım atılmış (Koç, 2000: 191-192); siyasal parti kurma girişiminden vazgeçilmiştir. Netice itibarıyla, 12 Eylül yaklaşığında DİSK-CHP işbirliği formel olarak sona ermiştir (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1996: 76).

3-MİSK

23 Haziran 1970'te, sınıf sendikacılığına karşı olarak "milliyetçi sendikacılık" anlayışını ve emek-sermaye barışını benimseyen Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu adıyla yeni bir konfederasyon kurulmuştur. MİSK, siyasal alanda MHP ile aynı doktrinin savunucusu olmuş; 1975'te yapılan II. Genel Kuruluna sunulan çalışma raporunda, bu partinin savunduğu "Dokuz Işık" Doktrini'nin kendilerine yol gösterdiği belirtilmiştir (Tokol, 1994: 60-61; Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1996: 425). Nitekim Konfederasyon, 1973 ve 1977 seçimlerinde MHP'yi desteklemiştir. MİSK, seçimlerde MHP'yi; "sınıf devleti" değil, "milli dev-

let”ten yana olduğu, her işkolunda tek sendika ve mecburi üyelik esasını kabul ettiği, işçilerin üretim araçlarına, yönetime, sermayeye ve kara ortak olma prensibini benimsediği gerekçeyle desteklediğini belirtmiştir (MİSK, 1978: 350).

MİSK, Milliyetçi Cephe hükümetleri döneminde özellikle MHP’li bakanların görev yaptığı bakanlıklara bağlı kamu iktisadi teşebbüslerinde, MHP’li belediyelerde örgütlenme fırsatı bularak üye sayısını artırmıştır. Sonuçta MİSK, MHP ile, 12 Eylül 1980’e kadar yakın işbirliği içinde olmuştur.

4-Hak-İş

I. Milliyetçi Cephe Koalisyon Hükümeti’nde MSP kanadından Çalışma Bakanı olan Ahmet Tevfik Paksu, MSP zihniyetindeki işçi sendikalarını bünyesinde toplayacak bir konfederasyon kurulması için 1976’da ön çalışmaların başlatıldığını açıklamıştır (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1996: 527). "İslâmi sendikacılık" anlayışını benimseyen Hak-İş, MSP’nin öncülüğünde 22 Ekim 1976’da Ankara’da kurulmuştur. Konfederasyon, bu partinin savunduğu siyasi çizginin paralelinde hareket ederek 1977 seçimlerinde adı geçen partiyi desteklemiş, Hak-İş Genel Başkanı Yasin Hatipoğlu da bu seçimlerde MSP listesinden milletvekili seçilmiştir.

MİSK gibi Hak-İş de, MC hükümetleri döneminde MSP’li belediye ve bakanlıklara bağlı işyerlerinde örgütlenme fırsatı bulmuş; 1980’e kadar bu parti ile yakın işbirliği yapmıştır.

C-İKİNCİ DÖNEMDE PARLAMENTOYA SEÇİLEN SENDİKACI MİLLETVEKİLLERİ

1960-1980 döneminde çok sayıda sendika yöneticisi parlamento ve yerel yönetim seçimlerinde siyasal parti listelerinden aday olmuş; 20 yıllık beş genel seçim döneminde toplam 51 sendikacı milletvekili seçilmiştir. Türk-İş’e üye sendika yöneticilerinin bir kısmı milletvekili seçilmek için AP’yi, bir kısmı CHP’yi tercih etmiştir.

1961 genel seçimlerinde sadece iki sendikacı; İzmir İşçi Sendikaları Birliği Başkanı Sam Kaygan (İzmir) ve Türk-İş eski Genel Başkanı Nuri Beşer (İstanbul) AP listesinden parlamentoya girebilmiştir.

1965 genel seçimlerinde TİP listesinden üç sendikacı; Lastik-İş Sendikası Genel Başkanı Rıza Kuas (Ankara), Gıda-İş Başkanı Kemal Nebioğlu (Tekirdağ), Yol-İş Genel Sekreteri Şaban Erik (Malatya) TBMM’ye girmiştir.

AP listesinden Türk-İş üyesi dört sendikacı; Tes-İş Başkanı Enver Turgut (İzmir), Metal-İş Başkanı Kaya Özdemir (İstanbul), Teksif’ten Mustafa Ertuğrul, Çimse-İş Başkanı ve Türk-İş Genel Başkan Vekili Hasan Türkay (Ankara) olmak üzere toplam yedi sendikacı milletvekili seçilmiştir.

1969’da TİP listesinden DİSK Genel Başkan Vekili Rıza Kuas milletvekili seçilmiştir. CHP listelerinden beşi Türk-İş üyesi olmak üzere yedi sendikacı; Genel-İş Başkanı Abdullah Baştürk (Yozgat), Ges-İş Başkanı Osman Soğukpınar (Ankara), Türk-İş 3. Bölge Temsilcisi Burhanettin Asutay (İzmir), Harb-İş Adana Şube Başkanı Emir Halil Postacı (Adana), Teksif eski Şube Başkanı Bahir Ersoy (İstanbul), İlk-Sen yöneticisi Hüseyin Dolun (Ankara), Per-Sen Memur Sendikası Genel Sekreteri A. Sakıp Hiçerimez seçilmiştir.

AP listelerinden dört sendikacı; Çimse-İş Başkanı Hasan Türkay (İstanbul), Tes-İş Başkanı Enver Turgut (Kayseri), Teksif Başkanı Şevket Yılmaz (Adana), Tek Gıda-İş Başkanı Vekili Orhan Sorgu (İzmir) toplam 12 sendikacı parlamentoya girmiştir.

1973 genel seçimlerinde CHP listelerinden beş sendikacı; Türkiye Gazeteciler Sendikası Başkanı Sadullah Usumi (Balıkesir), Harb-İş Başkanı Kenan Durukan (Sakarya), Teksif eski

Başkanı Bahir Ersoy (İstanbul), Genel-İş Genel Başkanı Abdullah Baştürk (İstanbul), Tekstil-İş Başkanı Vekili Sabri Tıǧlı (Kastamonu) milletvekili seçilmiştir.

AP'den Tek Gıda-İş Başkan Vekili Orhan Sorguç (İzmir) ve Hüseyin Özdemir (İstanbul) seçilmiştir.

1977'de CHP'den altı sendikacı; TGS Başkanı Sadullah Usumi (Balıkesir), Harb-İş Başkanı Kenan Durukan (Sakarya), Teksif'ten Bahir Ersoy (İstanbul), Lastik-İş Başkanı Kenan Akman (İstanbul), Yol-İş Teşkilatlandırma Başkanı Doǧan Onur (Ankara), Tekstil-İş Başkan Vekili Sabri Tıǧlı (Kastamonu) TBMM'ye girmiştir.

AP'den; Sağlık-İş Genel Başkanı Mustafa Başıoǧlu (Ankara), Türk-İş Genel Teşkilatlandırma Sekreteri Ethem Ezgü (Ankara), Su-İş Sendikası Başkanı Nihat Kaya seçilmiştir.

MSP'den Hak-İş Genel Başkanı Yasin Hatipoǧlu (Çorum) olmak üzere 1977 Genel Seçimlerinde toplam 10 sendikacı parlamentoya girmiştir (Işıklı, 1995: 183-211).

III-SENDİKA-SİYASİ PARTİ İLİŞKİLERİNDE 1980 SONRASI DÖNEM

12 Eylül 1980'de Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koymuştur. 12 Eylül Askeri Müdahalesi ile 274 ve 275 sayılı yasalar yenileri hazırlanıncaya kadar askıya alınmış, Milli Güvenlik Konseyi'nin 7 numaralı bildirisiyle DİSK, MİSK, Hak-İş ve bunlara bağlı sendikaların faaliyetleri bir süre durdurulmuştur.

Milli Güvenlik Konseyi, 12 Eylül öncesinde ülkede yaşanan toplumsal kargaşanın bir daha yaşanmaması amacıyla, başta Anayasa olmak üzere yürürlükteki bazı yasalarda köklü değişiklikler ve yeni düzenlemeler yaptırma ihtiyacı duymuştur. Yasa koyucu, çalışma barışının kesintisiz kurulması için 1980 öncesi yürürlükteki çalışma hayatı ile ilgili yasaların boşluklarını, uygulamada aksayan yönlerini göz önünde bulundurarak yeni "sendikalar" ve "toplu sözleşme" yasalarını hazırlamıştır (Bayer, 1983: 103), Nitekim 1980 öncesi bazı sendika yöneticilerinin sendika ve toplu pazarlık yasalarındaki boşluklardan, yargı ve yürütme organlarının işleyiş aksaklıklarından yararlanarak yasa dışı eylemlere girişmeleri (Kutal, 1981: 426-430) 12 Eylül'de gerçekleştirilen askeri müdahalenin gerekçeleri arasında yer almıştır (Işıklı, 1995: 41). Bu nedenle, 1980 öncesi yaşanan tecrübeler dikkate alınarak, 5 Haziran 1983'te yürürlüğe giren 2821 sayılı Sendikalar Kanunu'nda sendika-siyasi parti ilişkilerine oldukça kapsamlı kısıtlamalar getirilmiştir (Mahiroǧulları, 2000: 127). Bu nedenle, sendika-siyasi parti ilişkilerinde 1980 sonrası dönemde, bir önceki döneme göre nitelik bakımından önemli boyutta dönüşüm yaşanmıştır.

A-1980 SONRASI DÖNEMDE SENDİKA-SİYASİ PARTİ İLİŞKİLERİNİ DÜZENLEYEN YASAL ÇERÇEVE

5.5.1983'te kabul edilen 2821 sayılı yeni Sendikalar Kanunu, sendika-siyaset ve sendika-siyasi parti ilişkilerini "Yasak Faaliyetler" başlıklı 37. maddesinde düzenlemiştir. Bu dönemde, sendikalara getirilen oldukça geniş kapsamlı siyaset yasağı, sadece Sendikalar Kanunu'nun 37.maddesi kapsamında kalmamış, Anayasada da ayrıntılı bir biçimde, gerek 1995'e kadar yürürlükte kalan "Sendikal Faaliyetler" başlıklı 52. maddede, gerek "Siyasi Partilerin Uyacakları Esaslar" başlıklı 69. maddede ve "Üyelikle Bağdaşmayan İşler" başlıklı 82. maddede yer almıştır.

1982 Anayasası'nda, 1961 Anayasası'ndan farklı olarak sendikaların faaliyetlerini düzenleyen bir maddeye (52.m.) yer verilmiştir. Yeni Anayasa'da böyle bir maddenin bulunması, kuşkusuz 1980 öncesi yaşanan bazı olaylara bir tepkinin sonucudur. 52. maddenin I. bendinde; "Sendikaların siyasi amaç güdemeyecekleri, siyasi faaliyette bulunamayacakları, siyasi

partilerden destek göremeyecekleri, onlara destek olamayacakları" kesin ifadelerle belirtilmiştir. Dolayısıyla 2821 sayılı yeni Sendikalar Kanunu'nda, sendikalara yasaklanan faaliyetlerin çoğunun kaynağı, doğrudan doğruya 1982 Anayasası'dır (Kutal, 1984: 385-391). Bu noktada 1982 Anayasası'nda sendikaların siyasi faaliyetlerinin sınırlandırılması için özel bir çaba sarf edildiği dikkati çekmektedir (Kutal, 1982: 415-420).

Anayasa'nın 52/I . maddesindeki genel prensiplere paralel olarak 2821 sayılı Sendikalar Kanunu'nun "Temel Yasaklar" başlıklı 37. maddenin II. bendinde sendikalara getirilen siyasi yasaklar ayrıntılı bir biçimde sayılmıştır:

"Sendika ve konfederasyonlar siyasi amaç güdemezler, siyasi faaliyette bulunamazlar, siyasi partilerden yardım ve bağış alamazlar, siyasi partilerle ilişki kuramazlar ve işbirliği yapamazlar ve bunlarla hiç bir konuda müşterek hareket edemezler, siyasi partilerden destek göremezler ve onlara destek olamazlar, bunlardan yardım ve bağış alamazlar, yardım ve bağışta bulunamazlar. Sendika ve konfederasyonlarla, derneklerle, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıflarla siyasal amaçla ortak hareket edemezler, bir siyasi partinin adını, amblem ve işaretlerini kullanamazlar. Sendika ve konfederasyonların üyelerinin münhasıran ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerin korunması ve geliştirilmesi amacıyla yapacakları mesleki faaliyetler siyasî faaliyet sayılmaz."

Madde metninde görüldüğü üzere yasa koyucu, sendikalara, "siyasi partilerden yardım ve bağış alamazlar, bunlara yardım ve bağış yapamazlar" gibi somut yasaklar yanı sıra, "sendikaların siyasi amaç güdemeyecekleri, siyasi faaliyette bulunamayacakları" şeklindeki ifadelerle, boyutları oldukça zor çizilebilecek soyut yasaklar da getirmiştir (Kutal, 1984: 385-391).

Diğer taraftan, 37. maddenin, 1997'de yapılan değişikliğe kadar, III. ve IV. bentlerinde, sendika ve konfederasyon yöneticilerinin bireysel "siyasal katılım hakları" sınırlandırılmıştır:

"Bir siyasi partinin yönetim organlarından herhangi birinde görev alan sendika veya konfederasyon yöneticilerinin, bu göreve geldikleri andan itibaren sendika veya konfederasyondaki görevleri kendiliğinden sona erer."

274 sayılı Yasa, sendika yöneticilerine bu sıfatla hem siyasi parti organlarında, hem de kendi örgütünde aynı anda görev yapma olanağını vermişken, 2821 sayılı Yasa, bu olanağı Sendikalar Kanunu'nda değişikliklerin yapıldığı 1997'ye kadar ortadan kaldırmıştır.

Aynı şekilde, 274 sayılı Yasa'dan farklı olarak, yeni Sendikalar Kanunu, sendika yöneticilerinin yasama organına veya mahalli idarelere seçilmeleri durumunda örgütündeki görevinin sona ereceğini hüküm altına almıştır.

"Mahalli ve genel seçimlerde aday olanların, sendika veya Konfederasyon organlarındaki görevleri adaylık süresince askıda kalır. Seçilmeleri halinde görevleri son bulur."

Sendika-siyasi parti ilişkilerine bu denli geniş kapsamlı yasaklar getirilmesinde, çalışma hayatında 12 Eylül öncesi kargaşa günlerine bir daha dönülmeme ve uygulamadaki aksaklıkları giderme düşüncesi etkin olduğu kadar devlet iradesinin, dolayısıyla yasa koyucunun, 5018 sayılı ilk Sendikalar Kanunu'nda olduğu gibi, siyasal partilerle ilişki kurmayan, bir anlamda "siyasete bulaşmayan" (*apolitique*) bir sendikacılığı, "politize" olmuş bir sendikacılığa tercih etmesi de önemli bir unsurdur. Yasa koyucunun ikinci noktadaki tercihinde, sendikaların siyasal partilerle ilişki kurmalarının, toplumla sendikalar arasında bir "kopukluk" meydana getirebileceği kaygısı yatmaktadır (Mahiroğulları, 2000: 128). Nitekim, Anayasa'nın 52. maddesiyle ilgili madde gerekçesinde: "Anayasamız, sendika üyelerinin siyasî bir hareket içinde birleşip toplumda kopukluğa neden olmaları yolunu kapatmıştır. Aksine düşünceler esnafların, memurların ve başka grupların da başlı başına siyasî birleşmelerine yol açabilir." şeklinde

ifadeler bulunmaktadır (Bayer, 1983: 105-107). Aynı şekilde, 2821 sayılı Sendikalar Kanunu'nun "genel gerekçe"leri arasında, "sendika ve üst kuruluşlarının siyasetle uğraşmaları, ideolojik sendikacılık yapmamaları" gerektiği şerh edilmiştir.

Yasa koyucu, 2821 Sayılı Sendikalar Kanunu'nu hazırlarken, başlangıçta sendikaların ne dar manada, ne de geniş manada siyaset yapmalarına taraftardır; zira adı geçen yasa tasarısı halinde iken 37. madde metninde "Üyelerinin münhasıran ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerinin korunması ve geliştirilmesi amacıyla yapacakları mesleki faaliyetler siyasi faaliyet sayılmaz" cümlesi bulunmuyordu. Kanun yasalaşmadan önce, 37. maddenin II fıkrasına böyle bir cümle ilave edilerek, sendikalara hiç olmazsa geniş manada siyasi faaliyetler için açık bir kapı bırakılmıştır (Kutal, 1984: 385-391).

Anayasa ve Sendikalar Kanunu ile sendikalara getirilen bu denli geniş kapsamlı siyaset yasağı, gerek ILO'nun, gerekse sendikaların gündemine girmiş; ILO, siyasal faaliyetlere ilişkin olarak sendikalar üzerinde top yekun yasaklar getirilmesini eleştirmiştir (Işıklı, 1995: 49).

Sendikalara, geniş kapsamlı siyasi faaliyet yasağı getiren yasalarda köklü değişiklikler, 1995'te DYP-CHP koalisyon hükümeti zamanında yapılmıştır. Koalisyon hükümetinin o dönemde hazırladığı "demokratikleşme" paketleri çerçevesinde, 23.7. 1995 gün ve 4121 sayılı yasayla önce Anayasa'nın 52. maddesinin tamamı, 69. maddesinin ikinci fıkrası yürürlükten kaldırılmıştır. Ancak, Anayasa'da yapılan bu değişikliğe rağmen, Anayasa'ya uyum yasalarının yürürlüğe girdiği 28 Haziran 1997'ye kadar, 2821 sayılı Sendikalar Kanununun 37. maddesindeki yasaklar sürdürülmüştür (Mahiroğulları, 2000: 129).

Sendika-siyasi parti ilişkilerini yeniden düzenleyen 4277 sayılı "Sendikalar Kanunu'nda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun", 28 Haziran 1997'de 23033 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Söz konusu Anayasaya Uyum Yasaları ile, 2821 sayılı Sendikalar Kanununda yer alan "Temel Yasaklar" başlıklı 37. madde yeniden düzenlenmiş; yeni düzenleme ile, 37. maddede aşağıdaki değişiklikler yapılmıştır:

Maddenin, sendikalara siyaset yasağı ve siyasal partilerle ilişki kurma yasağı getiren oldukça uzun ikinci fıkrası, "Sendika ve konfederasyonlar, amaçları dışında faaliyette bulunamazlar. Siyasi partilerin ad, amblem, rumuz veya işaretlerini kullanamazlar" şeklinde değiştirilmiştir.

Diğer taraftan, sendika yöneticilerinin bireysel siyasal katılım hakkına kısıtlama getiren "Siyasi parti organlarında görev alma ve görev alan sendika yöneticilerinin sendika ve konfederasyondaki görevlerinin kendiliğinden son bulacağına ilişkin yasaklar"ın yer aldığı üçüncü fıkra, madde metninden çıkarılmıştır.

Maddenin değişiklikten önceki 4. fıkrası, değişiklikten sonra 3. fıkra olarak yer almıştır. 3. Fıkranın yeni hali, "Mahalli idareler ve milletvekili seçimlerinde aday olan sendika ve konfederasyon yöneticilerinin sendika ve konfederasyon organlarındaki görevleri adaylık süresince askıda kalır. Seçilmeleri halinde görevleri son bulur." şeklindedir. Dolayısıyla, belediye başkanı veya milletvekili seçilen sendika ve konfederasyon yöneticisinin örgütündeki görevi, değişikliktен önce olduğu gibi, yine son bulacaktır. Sendikalar Kanunu'nda sendika yöneticilerine milletvekili seçildiğinde örgütündeki görevinin son bulma hükmünün sürdürülmesi sendikalar cephesinde tepkiyle karşılanmış; Türk-İş Genel Başkanı Bayram Meral, 4277 sayılı Kanunla yapılan değişikliktе söz konusu yasağın sürdürülmesini, "sendikaların siyasal alandaki faaliyetlerini artırmalarının ve demokrasinin tüm kurum ve kurallarıyla işleminin önünde önemli bir engel olarak" görmüştür (Koç, 2000: 185).

Yeni düzenleme ile sendika-siyasi parti ilişkilerine eskiye göre oldukça geniş serbesti getirildiği söylenebilir. Sendikalar Kanunu'nun ilgili maddelerinde yapılan yeni düzenlemeler, sendikaların yönetim kurullarında görev yapan yöneticilere bir partinin yönetim organlarında da görev alabilmesine imkân tanımaktadır.

Değişiklik öncesinde söz konusu olan sendika-siyasi partiler arasındaki "bağış" yasağı değişiklik sonrası da devam etmektedir.

4277 sayılı Kanun'un getirdiği "sendika-siyasi parti ilişkileri" ile ilgili düzenlemeler, 1980'den beri süregelen ve sendikal çevrelerce zaman zaman eleştirilen katı yasaklar dönemini büyük ölçüde sona erdirmiştir. Özellikle, 37. maddenin değişiklikten önceki III. fıkrasındaki sendika yöneticilerine siyasal partilerin yönetim organlarında görev alma yasağının kaldırılması, yine II. fıkra da yer alan ve sendikacıların başında Demokles'in kılıcı gibi sallanan "Sendika ve konfederasyonlar siyasal amaç güdemezler, siyasal faaliyette bulunamazlar, siyasal partilerle ilişki kuramazlar" türünden soyut yasakların kaldırılması Türk sendikacılığı için önemli bir gelişme sayılmalıdır.

Ne var ki, sendika yöneticilerine siyasal parti yönetim kurullarında görev alma serbestisi getiren Sendikalar Kanunu'ndaki yeni düzenlemenin, sendika yöneticilerinin pek ilgisini çekmediği görülmektedir. Yeni düzenlemenin yapıldığı 1997'den sonra, sadece üç sendika yöneticisi; Bekir Yurdagül (Harb-İş), Yaşar Seyman (Basisen), Süleyman Çelebi (Tekstil-İş, DİSK) CHP'nin Parti Meclisi'nde görev almıştır (CHP Genel Sekreterliği, 2000).

B-1980 SONRASI DÖNEMDE SENDİKA-SİYASİ PARTİ İLİŞKİLERİ

Türkiye'de 1980 sonrasında benimsenen gerek neo-liberal nitelikli ekonomi politikalar, gerekse 1983'te yürürlüğe giren yeni sendikal mevzuat, sendikacılığı pek çok bakımdan etkilemiştir. Her şeyden önce, bu dönemde sendikacılığa çizilen yeni yasal çerçeve, sendikaların siyasal faaliyetlerine ilgili mevzuatta değişikliğin yapıldığı 1997'ye kadar önemli ölçüde kısıtlama getirmiştir. Dolayısıyla, gerek Türkiye'de, gerekse Dünyada değişen ekonomik ve siyasal konjonktür, keza yeni sendikal mevzuatın getirdiği olumsuzluklar çerçevesinde sendikalar, "baskı grubu" olma bilinciyle üyelerine daha çok ekonomik ve sosyal çıkar sağlama doğrultusunda, özellikle iktidar partilerini etkilemeye çalışmışlar; bir önceki dönemde olduğu gibi siyasal partilerle ne işbirliğine dayalı kalıcı, ne de ideolojik gerekçeli ilişki kurmuşlardır.

1980 sonrası dönemde, sendika-siyasi parti ilişkileri model olarak ele alındığında; Türk-İş, 1980 öncesi olduğu gibi 1980 sonrası da "bağımsız model" içinde yer alan siyasal partilerle ilişkilerini düzenlemede temel referans olarak kabul ettiği partilerüstü politika ilkesini sürdürmektedir. Bir süre faaliyetleri durdurulan DİSK ve Hak-İş ise, yeni dönemde belirli bir siyasal partinin vesayetine girmeden, partilerle yakın ilişki kurmaksızın siyasal faaliyetlerde bulunmaktadırlar. Bu dönemde örgütlenme sorunu yaşayan MİSK, 1980 öncesindeki gücünü yitirmiş; işkolu barajını aşan sendikalara dahi sahip olamamıştır. Dolayısıyla, MİSK, üçüncü bölümde ayrıca ele alınmamıştır. Netice itibarıyla, 1980 sonrasında, sendikaların siyasal partilerle ilişkileri, tamamen "bağımsız model" içinde tanımlanacak şekilde sürdürülmektedir.

1-Türk-İş

12 Eylül sonrasında faaliyetlerinden alıkonulmayan Türk-İş, 1983 sonuna kadar süren ara dönemde askeri yönetimle iyi ilişkiler kurmuş; Konfederasyon genel Sekreteri Sadık Şide, Sosyal Güvenlik Bakanı olarak Bülent Ulusu Hükümeti'nde görev almıştır.

Türk-İş, demokratik parlamenter düzene geçildiği Kasım 1983 genel seçimleri sonrasında, 1980 öncesi izlediği partilerüstü politika ilkesi doğrultusunda, tüm partilere eşit mesafede kalarak, iktidar partisiyle kuracağı diyalogla işçi sorunlarına çözüm arayışlarını sürdürmek is-

temiştir. Bu bağlamda Konfederasyon Yönetimi, 1983 seçimlerinde iktidara gelen ANAP hükümetiyle 1986'ya kadar işçi sorunlarının çözümü, özellikle kamudaki toplu pazarlıklar için diyalog arayışları çerçevesinde; birincisi 17 Temmuz 1984 olmak üzere 11.2.1985 ve 29.4.1985 tarihlerinde üç zirve toplantısı yapmıştır. Ancak her üç zirveden de olumlu bir sonuç çıkmamış; Hükümet, Türk-İş'in istekleri karşısında tavizsiz tutumunu sürdürmüştür (Koç, 1989: 97-110). Hükümet bir bakıma, işçi kesiminin sorunlarını bu kesimin tepe örgütleriyle "korporatist" bir yaklaşımla çözmek yerine, liberal bir mantıkla sendikaları hesaba katmaksızın, adeta onları baypas ederek tek taraflı hareket mantığıyla çözmek istemiştir.

Hükümetle yapılan üç zirveden de somut bir sonucun çıkmaması; özelleştirme, sözleşmeli personel, özel güvenlik görevlilerine sendikaya üye olma yasağı, işyerlerinde sendika üyesi olamayacak stajyer işçi çalıştırılmasına imkân verilmesi gibi Hükümet'in temelde çalışanları "sendikasılaştırma"ya yönelik uygulamalarını ısrarla sürdürmesi Türk-İş ile iktidar partisi arasındaki iplerin kopmasına neden olmuştur. Bunun üzerine Türk-İş, daha önceki dönemlerde iktidar partilerine karşı izlediği geleneksel uzlaşmacı tutumunu 1986'dan itibaren gözden geçirmiş; tarihinde ilk defa iktidara karşı eylem kararı almak durumunda kalmıştır (Türk-İş, 1992: 38). Nitekim, Türk-İş, 1986 ara seçimleri öncesinde "ANAP'a Oy Yok" mitingleri yapılmasını kararlaştırmıştır. Aynı şekilde, 29 Kasım 1987 Genel Seçimleri öncesinde Konfederasyon Genel Başkanı Şevket Yılmaz, seçimlerden iki gün önce yaptığı basın toplantısında "29 Kasım cevap verme günüdür" diyerek, işçilerden ANAP'a oy vermemelerini istemiştir (Türk-İş, 1992: 124-125).

12 Eylül rejiminin siyaset yapma yasağı koyduğu siyasetçilerin tekrar siyasete dönüp dönmemesi ile ilgili 6 Eylül 1988'de yapılan referandumda, Türk-İş, adı geçen siyasetçilerin affı için "evet" kampanyası başlatarak bir kez daha, Hükümetle ters düşme pahasına tavır almıştır.

Türk-İş, 1980 sonrası hak arama mücadelesinde iktidara karşı en etkili eylemini, tabandan da gelen baskılarla 1989 "Bahar Eylemleri" ile başlatmıştır. Yine, 1991 Genel Seçimleri arifesinde Türk-İş'e bağlı Petrol-İş'in yayın organı Petrol-İş Dergisi, çıkardığı özel sayıyla "12 Eylül rejimine son, ANAP'a oy yok" manşetini kullanmaktan çekinmemiştir (Mahiroğulları, 2000: 134).

Türk-İş, 1991 genel seçimleri arifesinde, TBMM'de temsil edilen dört siyasi parti liderini; Demirel, Yılmaz, İnönü ve Ecevit'i Konfederasyona davet ederek, liderlerin "işçi ve yurt sorunlarına bakışını" öğrenmek istemiştir. Türk-İş'in parti liderlerini böyle bir toplantıya davet etmesindeki esas amaç, seçim sonrası bu partilerin çalışmalarını izlemek, toplantıda belirttikleri görüşlerle iktidar olduklarında yapacakları icraatlar arasındaki farkı tespit etmektir (Türk-İş, 1991: 3).

1991 erken Genel Seçimleri sonrasında siyasal iktidar değişmiştir. DYP-SHP koalisyon hükümetinin 59, 87, 135, 142, 144, 151 ve 158 sayılı UÇÖ sözleşmelerini 22 Kasım 1992'de TBMM'de onaylatması sendikalar cephesinde olumlu karşılanmıştır. Ancak, Cumhurbaşkanı tarafından yeniden gözden geçirilmek üzere Meclise geri gönderilen 158 sayılı sözleşmenin uzun bir süre Meclis gündemine alınmaması, keza "İş güvencesi Yasa Taslağı"nın bir süre tartışılmasına rağmen yasalaşmaması, ANAP hükümetleri döneminde başlatılan "özelleştirme uygulamaları"nın devam ettirilmesi, hükümetin demokratikleşme hususunda attığı adımların yetersiz bulunması sendikalar cephesinde yeni arayışlara ve konfederasyonlar arasında güç birliği yapılmasına neden olmuştur (Mahiroğulları, 2000: 134).

Bu bağlamda, Türk-İş, bir önceki iktidar partisi ANAP'a gösterdiği tepkiyi bu defa koalisyonu oluşturan partilere karşı da göstermiştir. 27 Mart 1994 Yerel Seçimleri öncesinde

"Siyasî Partilerden Hesap Sor" başlıklı bir broşür yayımlayarak, işçilere, oy kullanırken sınıf çıkarlarının göz önünde bulundurulması ve partilerin Konfederasyonun taleplerine takındığı tavra göre oy verilmesi yönünde çağrıda bulunmuştur (Koç, 1997: 152-153).

Türk-İş, 1994 yerel seçimleri sonrası hükümetin açıkladığı "5 Nisan İstikrar Programı" na sert tepkiler göstermiştir. 6 Nisan 1994'te "İstikrar Programını" görüşmek üzere yapılan Başkanlar Kurulu olağanüstü toplantı sonrası yayımlanan bildiride, "Tüm sendikacılar ve işçiler DYP ve SHP'den derhal istifa etmeye" çağrılmıştır (Türk-İş, 1995: 160).

Türk-İş Başkanlar Kurulu, 24 Aralık 1995 Genel Seçimleri öncesinde yayımladığı bildiri-
de DYP ve CHP'ye oy verilmemesi çağrısında bulunmuştur:

"Halkımıza verdiği sözleri 4 yıllık koalisyon hükümetleri döneminde yerine getirmeyen, özellikle 5 Nisan İstikrar Programı ile işçi sınıfı ve tüm çalışanlar için yeni ve ciddi sıkıntılar yaratan DYP ve CHP'ye oy verilmemelidir." (Koç, 1997: 156-157).

Türk-İş, 1997 ortalarında Refah-Yol koalisyon hükümetinin parlamentoda düşürülmesinden sonra, 55. ANASOL-D koalisyon hükümetinin kurulması aşamasında, DİSK ve bazı meslek odaları ile birlikte " Beşli Sivil İnisiyatif" olarak etkin rol oynamıştır. Kurulan yeni hükümet, güven oyu aldıktan kısa bir süre sonra petrol ve bazı temel gıda maddelerine yüksek oranda zam yapması üzerine, Türk-İş, kurulmasında etkin rol oynadığı koalisyon hükümetini daha ilk günlerinde eleştirmekten kaçınmış, ancak bir süre sonra tabandan gelen yoğun baskı üzerine Konfederasyon yönetimi, hükümetin zam kararlarını tasvip etmediklerini, yersiz bulduklarını bildirmek durumunda kalmıştır. Hatta, Türk Metal Sendikası Başkanı Mustafa Özbek, yapılan yüksek oranlı zamlara karşı Türk-İş'in sessiz kalmasını eleştirerek "Hükümete diyet borcumuz yok" uyarısında bulunmuş, Türk-İş Yönetimini, "Başını kuma gömmüş devekuşuna" benzetmiştir (Milliyet Gazetesi, 1997). Bunun üzerine, Türk-İş Başkanlar Kurulu, "Hükümetin vaat ve taahhütleriyle çelişen bir tablo sergilediğini" dile getiren bir bildiri yayımlayarak, "geçmişte olduğu gibi yeniden meşru kitlesel eylemlere başvuracakları" uyarısında bulunmuştur (Türkiye Gazetesi, 1997).

Türk-İş Genel Başkanı Bayram Meral, 24 Aralık 1998'de Başkanlar Kurulu toplantısında, 4277 sayılı Kanunla siyasal faaliyetlere getirilen serbestiden bahisle Konfederasyon'un siyasal alandaki gücü ve görevi ile ilgili bir değerlendirme yapmıştır. Meral, örgütün 1960 sonrası sendika-siyasi parti ilişkilerinde benimsediği partilerüstü politika ilkesi çerçevesinde, hatta Amerikan sendikacılık literatürüne Gomperizm olarak geçen "Dostların mükafatlandırılması, düşmanların cezalandırılması" tarzında siyasal partilere mesaj göndermiş:

"Türk-İş, sendikaların siyasal faaliyeti konusunda getirilmiş olan serbestlikten en etkin bir biçimde yararlanarak, yerel ve genel seçimlerde sosyal devleti ve demokratik ulusal devleti savunan, temel ve acil taleplerimizin seçimlere kadar hayata geçirilmesinde somut adım atan siyasal partileri destekleyecek; ilkelerimizin ve taleplerimizin karşısında tavır alanlara tepkisini gösterecektir." (Koç, 2000: 186) demiştir.

18 Nisan 1999 genel seçimleri sonrasında DSP-MHP-ANAP Koalisyon Hükümeti kurulmuştur. Hükümetin, işçi kesimini doğrudan ilgilendiren "emeklilik yaşı"nın yükseltilmesi tasarısının gündeme gelmesiyle Türk-İş, diğer konfederasyonlarla birlikte tasarıya karşı çıkmış, "Mezarda Emekliliğe Hayır" mitinglerinde yer almıştır. Hükümet, tasarımın kanunlaşmasında geri adım atmayınca, diğer konfederasyonlar görüşmelerden çekilmiş; fakat Türk-İş'in geleneksel uzlaşmacı tutumu çerçevesinde, Genel Başkan Bayram Meral, Çalışma Bakanı'yla bir kez daha bir araya gelmiş; ancak bu konuda bir uzlaşma sağlanamamıştır.

Türk-İş'in, zaman içinde "bağımsız siyasallaşma" projesi olan siyasaal parti kurma düşüncesi 1980 öncesinde olduğu gibi 1980 sonrası da bir süre gündemde tutulmuştur. 12 Eylül askeri müdahalesiyle kapatılan partilerin yerine, demokratik parlamenter düzene yeniden geçiş arefesinde, ülke genelinde yeni siyasal partilerin kuruluş çalışmaları başlayınca, Mayıs 1982'de yapılan Türk-İş'in 12. Genel Kurulunda Basın-İş sözcüsü bu konuyu yeniden gündeme getirmiştir:

"Türk-İş, siyasal hayatta artık temsil edilebilme yollarını tespit etmelidir. Bu, işçi kesiminden yana bir partinin kurulmasına öncülük etme şeklinde mi olur, yoksa kurulacak siyasî partiler içinden işçilere en yakın olan partiyi desteklemek şeklinde mi olur, bilemiyoruz; ama Türk-İş'in mutlaka siyasal alanda ülke yönetiminde ağırlığı olmalıdır" (Koç, 1997: 134-135).

Türk-İş, 1987 yılından itibaren açıkça hükümet karşıtı bir tavır takınarak parti kurma çalışmalarını yeniden gündemine almıştır. Türk Metal Sendikası Genel Başkanı Mustafa Özbek, 1987 ve 1989 yıllarında çeşitli nedenlerle yaptığı konuşmalarında bu konuda şunları söylemiştir:

"Siyasal partilere birer ikişer milletvekili vermekle bir şey kazanılmaz.(...) Eğer kendi partimizi kurarsak işçiye daha faydalı oluruz. Türk-İş'in parti kurulmasına öncülük etmesini bekliyoruz. Bu teşebbüsün başarısız olması imkansız. Yalnız, kurulacak parti ideolojik olmalı." (Koç, 1997: 142) .

Türk-İş'in parti kurma çalışmaları 1992'de daha da yoğunlaşmış; Türk-İş Genel Başkanı Bayram Meral, 1 Mayıs 1993'te İstanbul'da düzenlenen mitingde parti kurma teşebbüsleri ile ilgili olarak:

"Mevcut siyasal partiler, işçi sınıfının taleplerine kulaklarını tıkamayı sürdürür ve sermayedarların borusunu öttürmeye devam ederlerse, işçi sınıfı kendi siyasi partisini kuracaktır." demiştir (Meral, 1995: 36).

1996 sonrasında "parti kurma" düşüncesini gündeme getirmeyen Türk-İş, 2002 başlarında Antalya'da yapılan teşkilat başkanları toplantısında konuyu bir kez daha yüksek sesle dile getirmişse de, henüz bu yönde somut bir çalışma başlatmamıştır.

2-Hak-İş

12 Eylül 1980 sonrası faaliyetleri durdurulan Hak-İş, 19 Şubat 1981'de faaliyet yasağının kaldırılmasıyla yeniden sendikal çalışmalarına başlayarak.1984 başlarında teşkilatlanmasını tamamlamıştır.

Hak-İş, 1983 sonrası, 1980 öncesi vesayet odağının (MSP) siyasi arenada devre dışı bırakılmasıyla 1989'a kadar "inanç", "düşünce" ve "teşebbüs" hürriyetini ön plana çıkaran Özal'ı olumlu bularak onun yönetimindeki ANAP'a sempati ile bakmıştır (Hak-İş, 1995: 119).

Ne var ki Hak-İş, 1988 sonrası iktidar partisi ANAP'ın bazı uygulamalarına açıkça cephe almış; Türk-İş'in 1989'da başlattığı iktidar karşıtı Bahar Eylemleri'ne katılmıştır.

Dünyada ve Türkiye'de değişen yeni konjonktür çerçevesinde Hak-İş'in, 1990 sonrası bilinçli bir tercihle sivil-demokratik kitle örgütü yapılanmasına girerek diğer sivil toplum örgütleri ve kamuoyu ile ilişkilerinde önyargısız ve oldukça liberal (Yazıcı, 1995: 18-20) bir dönem başlattığı söylenebilir. Hak-İş, 1990 sonrası mevcut yasalar çerçevesinde, siyasî partilerle kuracağı ilişkilere bazı ilkeler getirerek bu husustaki tavrını netleştirmiştir. Hak-İş, "Bütün siyasî partilere kendi dünya görüşü, ilkeleri, çözümleri, bakış açısıyla yaklaşır ve kendi yaklaşımlarını tüm siyasî partilerde görmek ister. Bu yaklaşımlarını, siyasi partilerde bulunduğu ölçüde, temsil ettiği işçi kesiminin çıkarları çerçevesinde demokratik teamüller ve gelenekler doğ-

rultusunda ve hiçbir partinin payandası, uzantısı olmadan ilişkilerini sürdürür." (Çelik, 1995: 25-28) görüşündedir. Burada dikkati çeken husus, Hak-İş'in siyasal partilerle ilişkilerinin oluşumunda, her şeyden önce ilişki kurulacak siyasî parti ile "ortak dünya görüşü", işçi sorunlarının çözümlerine "ortak bakış açısı" ve temsil ettiği işçi kesiminin "ortak çıkarları" birinci derecede önemli unsurlar olarak sıralanmasıdır. Diğer önemli bir özellik ise, sempati duyulan veya ilişki kurulan partilerin "payandası" konumuna düşülmemesinin vurgulanmasıdır. Nitekim Hak-İş yönetimi, 1995'te yapılan 8. Olağan Kongrede "sendika-siyasi parti ilişkileri"ndeki temel yaklaşımlarını "sendika ve siyaset" başlığıyla karar altına alarak daha da netleştirme ihtiyacını duymuştur:

"Hak-İş, demokratik bir kitle örgütü olarak tüm siyasal partilere eşit yakınlıktadır. Hak-İş, siyasal partileri değil, partilerin, soygun, vurgun, yoksulluk ve işsizliğin son bulması için yapacakları çalışmalarla, özgürlük, demokrasi ve emekten yana olan program ve eylemlerini destekler. Hak-İş, meşruiyetini ülke gerçeklerinden, insanımızın özlem ve isteklerinden alan siyasî partilere karşı destek vermeyecektir. Hak-İş, siyasi partilerle ilişkilerini bu anlayış ve sorumlulukla sürdürecektir" (Hak-İş Dergisi, 1996: 19-21).

Hak-İş, yukarıda açıklanan sendika-siyasî parti ilişkilerindeki ölçütlerle, kendilerini bazı siyasî partilere yakın hissetmelerinin doğal olabileceğini vurgulamak istemiştir. Bu bağlamda, Hak-İş, mevcut siyasal partiler içerisinde en yoğun ilişkiyi vesayet altında kalmadan, 1980 öncesi yakın ilişki içinde olduğu MSP'nin devamı sayılan RP ile kurduğu söylenebilir. Zira RP'nin gerek dünya görüşü, gerekse çalışanların sorunlarına yaklaşımı büyük ölçüde Hak-İş'inkiyle örtüşmektedir. Nitekim Hak-İş'in genel başkanlarından Necati Çelik, 24 Aralık 1995 Genel Seçimleri'nde RP'den milletvekili seçilerek REFAHYOL Hükümeti'nde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı yapmıştır (Mahiroğulları, 2000: 138).

Hak-İş'in, sendikal bir örgüt olarak partilerle ilişki kurma konusundaki yaklaşımı "iktidar" partileri için de geçerlidir. Ancak, iktidarlara kurulacak ilişkilerde "ortak dünya görüşü" ön plana çıkarılmamaktadır. Konfederasyon yetkilileri, "ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasi sorunlarının olduğunu, bu sorunlara çözümler bulacak her iktidara destek vereceklerini, kayıtsız kalacaklara karşı sivil muhalefet göstererek, uyarı ve tavsiye görevlerini yerine getirecekleri"ni vurgulamışlardır (Ünal, 1997: 5-7).

Necati Çelik'ten sonraki dönemde Hak-İş'e genel başkan seçilen Salim Uslu, konfederasyonun sendika-siyasi parti ilişkilerindeki temel anlayışın sürdüğünü yineleyerek, içerisinde Refah Partisi'nin de bulunduğu 54. Hükümetin 11 aylık icraatını ele aldığı 28 Mayıs 1997'de yaptığı basın toplantısında; Türkiye'de enflasyonun can yakmaya devam ettiğini, hâlâ 11 milyon lira gibi komik bir asgari ücretle çalışan insanların olduğunu (...) 54. Hükümetin çözemediği ya da çözmeye yanaşmadığı sorunlar konusunda uyarı görevi yaptıklarını, Hak-İş olarak siyasal partilere karşı mesafeli ve ilkeli tavırlarını sürdürmeye devam ettiklerini ve edeceklerini dile getirmiştir (Ünal, 1997: 5-7).

Salim Uslu, 1997'nin son günü bütün bir yılı değerlendirmek amacıyla yaptığı basın toplantısında ise "1997'de tüm ümitlerin boşa çıktığını, bu sorunların 1998'e taşındığını dile getirerek sorunların çözümünde konfederasyon olarak "siyaset üstü" yaklaşımlar sergileyeceklerini belirtmiştir (Türkiye Gazetesi, 1998).

Salim Uslu ile başlayan yeni dönemde, Hak-İş, siyasî partilerle ilişkilerinde daha mesafeli, daha ilkeli bir politika izlemekte, bu tutumunu 18 Nisan 1999 seçimlerinden sonraki dönemde de sürdürmektedir. Nitekim 26 Aralık 1999'da Ankara'da toplanan 9. Genel Kurul'da, 8. Genel Kurulda "Hak-İş ve Siyaset" başlığıyla alınan kararlar yeniden gözden geçirilmiş, konfederasyon- siyasal parti ilişkilerindeki ilkeler daha da netleştirilmiştir: "Hak-İş, partiler-

den Türkiye'nin bütününe ilişkin program hazırlamalarını, sorunlara çözüm üretmelerini istemektedir." (Hak-İş, 2000: 45) Hak-İş, böyle bir ifadeyle, 8. Genel Kurulda alınan "konfederasyon-siyaset" ilişkisini daha da somut hale getirmiş; partilerin "emekten yana programları"na destek vermeyi, mevcut sorunlara çözüm üretmeleri koşuluna bağlamıştır.

3-DİSK

12 Eylül askeri müdahalesinin akabinde, MGK'nın yayımladığı 7 numaralı bildiriyle DİSK'in faaliyetleri durdurulmuştur. 25 Haziran 1981'de DİSK'e ve yöneticilerine karşı TCK'nın 146-1 maddesine dayanılarak ceza davası açılmış; 1986'ya kadar süren yargılama sonunda, pek çok yöneticisi çeşitli hapis cezalarına çarptırılmıştır.

11 yıl aradan sonra, 16 Temmuz 1991'de Yargıtay'ın kararıyla sendikal faaliyetlerine aynı isimle yeniden başlayan DİSK, 1980 öncesi izledikleri sendikal stratejileri irdelemek, yeni dönemde takip etmeleri gereken ilkeleri belirlemek amacıyla 20-26 Haziran 1992'de, "Konfederasyona bağlı sendikalar genişletilmiş organ toplantısı" düzenlemiştir. Bu toplantıda; "Değişen dünya ve Türkiye koşullarında eski kavramların yeniden ele alınıp tartışılması ve yeni yaklaşımlar ortaya konulması" üzerinde durulmuştur (DİSK, 1992: 8).

DİSK yönetimi, yeni tüzükte "bağımsız" bir kuruluş olduğunu belirtme ihtiyacı duymuştur. Nitekim, konfederasyonun sendikal faaliyetlere başladığı 1992'den günümüze kadar geçen sürede yeni DİSK'in, 1980 öncesi TİP ile olduğu gibi, bir siyasî partinin vesayeti altında hareket etmediği görülmektedir. DİSK tarafından yayımlanan "Türkiye İşçi Sınıfını 2000'li Yıllara DİSK Taşımaktadır." başlıklı broşürde bu konuda; "Sendikal hareketin bağımsızlık ilkesi her zamankinden daha fazla öne çıkarılmalı, devletten, sermayeden ve siyasî partilerden bağımsız hareket eden politikalara ağırlık verilmeli, yalnızca işçi sınıfının gücüne yaslanmalı" denilmektedir. Ancak yukarıdaki ifadeler, DİSK'in siyasal partilere tamamen kayıtsız kalacağı, onlarla ilişki kurmayacağı veya onlara seçimlerde destek vermeyeceği anlamına gelmemekte, herhangi bir siyasî partiye kayıtsız "teslimiyetin" benimsenmediğini izah etmeye yönelik ifadeler olarak algılanmalıdır. Nitekim, 24 Aralık 1995 Genel Seçimleri öncesinde DİSK Başkanlar Kurulu, seçimlerde tek bir partinin değil, "sol partiler"in desteklenmesi yönünde karar almıştır.

"DİSK bugüne kadar seçimlerde açık bir şekilde bir partiyi destekleme kararı almıştı. Ancak bu kez DİSK, açıkça bir parti ismi belirtmeden, programı ve eylemiyle demokrasi, emek ve barışın yanında olan sol partilere ve sol adaylara destek verecektir." (DİSK, 1996: 62)

DİSK Genel Başkanı Rıdvan Budak, sendikalara siyaset yasağını kaldıran Anayasaya uyum yasalarının yürürlüğe girmesinden sonra, 30 Temmuz 1997'de Emek Gazetesi muhabinine konu ile ilgili yaptığı açıklamada, sendikalara siyaset yapma yasağının kaldırılmasını olumlu bulduğunu belirterek, "İşçiler örgütleriyle siyasal mücadelenin içinde yer almalıdır." demiştir. Rıdvan Budak'ın adı geçen gazetenin muhabiriyle yaptığı röportajda dikkati çeken bir başka husus, sendikalara siyaset yasağının kaldırılmasıyla DİSK'in yeni bir "işçi partisi" kurulmasına ön ayak olması yerine, "DİSK'in Türkiye'de mevcut solun birliğini sağlama" yönünde bir misyonu üstlenmeye hazır olduğunu ima etmesidir. Budak, konuyu daha da açarak, "Solu birleştirme çabasının her şeyden daha önemli olduğunu, bir siyasî partiye katılmayı veya milletvekili seçilmeyi kendileri için ikincil unsur olarak gördüklerini" vurgulama ihtiyacı duymuştur (Mahiroğulları, 2000; 141).

Rıdvan Budak'ın 1999 Genel Seçimlerinde DSP'den İstanbul Milletvekili seçilmesinden sonra göreve gelen gerek Vahdettin Karabay, gerekse halen genel başkan olan Süleyman Çelebi döneminde DİSK'in sendika-siyasi parti ilişkisinde bir değişim olmamıştır.

C-1980 SONRASI DÖNEMDE PARLAMENTOYA SEÇİLEN SENDİKACI MİLLETVEKİLLERİ

1980-2001 yılları arası 20 yıllık süreçte bir önceki döneme göre daha az sayıda sendikacı, 38 kişi milletvekili olarak TBMM'ye girmiştir. 1980 sonrası yapılan genel seçimlerinde, yasma organına seçilen sendikacıların büyük çoğunluğu SHP, CHP ve DSP gibi sosyal demokrat partiler listelerinden seçilmişlerdir.

1983 seçimlerinde ANAP'tan sadece Tes-İş Genel Teşkilatlandırma Sekreteri Nevzat Bıyıklı milletvekili seçilmiştir.

Halkçı Parti'den Maden-İş Yönetim Kurulu Üyesi Abdullah Çakırefe, Selüloz-İş Genel Sekreteri Salih Güngörmez, Türk-İş 7. Bölge Temsilcisi Kadir Narin, Türk-İş Yönetim Kurulu Üyesi F. Şakir Öğünç, Türk-İş Başkan Vekili Kemal Özer, Teksif Genel Sekreteri Bilal Şişman, Maden-İş'ten R. Ömer Çakan, Ankara İnşaat Kalfaları Sendikası Başkanı İsmail Saruhan olmak üzere toplam 9 sendikacı parlamentoya girmiştir.

1987 seçimlerinde ANAP'tan Hava-İş Genel Başkanı İbrahim Öztürk milletvekili seçilmiştir.

SHP'den Genel-İş Başkanı Abdullah Baştürk, T.Yol-İş Genel Sekreteri Ethem Cankurtaran, Genel İş Ankara Şube Başkanı Ömer Çiftçi, Çağdaş Metal -İş Başkanı Fehmi Işıklar, Genel-İş Yürütme Kurulu Üyesi İ. Hakkı Önal, Petrol-İş Genel Başkanı Cevdet Selvi parlamentoya girmiştir.

1991 Genel Seçimlerinde ANAP'tan Türk-İş Genel Sekreteri Emin Kul, RP'den Hak-İş'in ilk genel başkanlarından Yasin Hatipoğlu milletvekili seçilmişlerdir.

SHP listelerinden eski sendikacı Fehmi Işıklar, Türk- Metal Teşkilatlandırma Sekreteri Abdurahman Ünlü, Maden-İş'ten Mehmet Kerimoğlu milletvekili seçilmişlerdir.

1995 Genel Seçimlerinde ANAP'tan Emin Kul, DSP'den Cevdet Selvi ve Bekir Yurdakul, RP'den Necati Çelik ve Yasin Hatipoğlu milletvekili olmuşlardır.

1999 Genel Seçimlerinde toplam 12 sendikacı TBMM'ye girmiştir. Bu dönemde seçilen sendikacıların büyük çoğunluğu memur sendikaları yöneticileridir.

MHP'den Türkiye Kamu-Sen eski Genel Başkanı Ali Işıklar, Türk Enerji Sen. Bursa Şube Başkanı Orhan Şen, T. Kamu-Sen Erzincan İl Temsilcisi Mihrali Aksu, Türk Sağlık Sen Genel Başkan Yardımcısı Osman Gazi Aksoy, T. Kamu-Sen Isparta İl Temsilcisi Mustafa Zorlu, Türk Haber Sen Manisa Şube Başkanı Mustafa Enöz.

FP'den Hak-İş eski Genel Başkanı Yasin Hatipoğlu, Eğitimciler Birliği Sendikası Gebze Şube Başkanı Mehmet Batuk, DYP'den Yol-İş Şube Yöneticisi Kadir Bozkurt, DSP'den DİSK Genel Başkanı Rıdvan Budak, sendika şube yöneticisi Osman Kılıç, Or-Kam Sen Bölge Temsilcisi İsmet Vursavuş milletvekili seçilmişlerdir (21. Dönem TBMM Albümü, 1999) .

3 Kasım 2002 Genel Seçimlerinde 8 sendikacı milletvekili TBMM'ye girmiştir. CHP listelerinden; Türk-İş Genel Başkanı Bayram Meral, Petrol-İş eski genel başkanlarından Cevdet Selvi, OLEYİS Mali Sekreteri Yücel Artantaş, OLEYİS Genel Başkanı Enver Öktem, Harb-İş eski genel başkanlarından İzzet Çetin, Gazeteciler Sendikası Ankara Şube Başkanı Emin Koç. AKP listelerinden; Öz Gıda-İş Genel Sekreteri Agah Kafkas ve Hizmet-İş Genel Başkanı Hüseyin Tanrıverdi (22. Dönem TBMM Albümü, 2003)

Sonuç

1947-1960 dönemi Türk sendikacılığı için kuruluş ve deneyim kazanma dönemi olmuş; bu nedenle, sendika liderleri kendi inisiyatifleriyle ne sendikacılığa bir şekil verme imkânı ne de siyasal partilerle bilinçli bir şekilde ilişki kurma fırsatı bulmuştur. Sendikacılığın kişilik kazanma ve tüm kurumlarıyla işlerliğe kavuştuğu dönem, kuşkusuz 1961 Anayasası'nın temel hak ve özgürlükleri güvence altına almasıyla başlamış; sendikacılık kontrol altında tutulan bir hareket olmaktan bu dönemde çıkmıştır.

1960-1980 döneminde sendika-siyasi parti ilişkilerini düzenleyen 274 sayılı Sendikalar Kanunu'nun 16.maddesi oldukça liberal hükümler içermiştir. Bu bakımdan, sendikalar, felsefi eğilimleri doğrultusunda siyasal partilerle “bağımsız” ve “ara bağımlı” modeller çerçevesinde tasnif edilebilecek ilişki kurma fırsatı bulmuşlar; işçi sınıfını iktidara taşıyacak siyasal partiler kurmuşlar; ya da bazı siyasal partiler kendi doğrultularında sendikal üst örgüt kurulmasına öncülük etmişlerdir. Türk-İş, mesleki fonksiyonları ağır basan pragmatik sendikacılığı tercih ederken, diğer üç konfederasyon DİSK, MİSK ve Hak-İş doktriner sendikacılık anlayışını benimsemişlerdir. Dolayısıyla bu dönemde sendikal örgütler, kelimenin tam anlamıyla geniş ve dar anlamda siyaset yapma fırsatı bulmuş; ideolojik gerekçeler siyasal partilerle ilişki kurmakta birinci derece etken olmuş; seçimlerde dünya görüşleri örtüşen siyasal partileri yayınladıkları bildirilerle açıkça desteklemişlerdir.

Ne var ki, Türk işçi hareketinin ideolojik olarak parçalandığı 1960-1980 döneminde, sendikaların yoğun siyasal eylemleri 12 Eylül'ü getiren önemli bir etken olarak görülmüştür.

1980 sonrası Türk sendikacılığı için kuşkusuz yeni bir dönemin başlangıcıdır. 1983'te yürürlüğe giren, gerek sendikalarla doğrudan ilgili 2821 ve 2822 sayılı yasalar, gerekse 1980 sonrasında işbaşına gelen hükümetler tarafından uygulamaya konulan liberal politikalar, sendika-siyasi parti ilişkilerini önemli ölçüde etkilemiştir. Her şeyden önce, bu dönemde sendikaların siyasal partilerle kurduğu ilişkilerin boyutu değişmiş; ideolojik gerekçeli ilişkiler artık terk edilmiştir. Sendikalar, iktidarlara karşı hak arama mücadelesine girerek siyasal partilere karşı mesafeli yaklaşmaya başlamışlardır. Sendikaların siyasal partilere karşı ihtiyatlı yaklaşımlarında, sendika-siyasi parti ilişkilerine getirilen bir dizi keskin yasaktan ziyade, kuşkusuz daha fazla sosyal ve ekonomik hak vaatleriyle iktidara gelen siyasal partilerin taahhütlerini gerçekleştirememeleri önemli etken olmuştur.

Sendikaların hak aramada giderek mücadelecilik yaklaşımları benimsemelerinde ve siyasal partilere karşı mesafeli davranmalarında, şüphesiz sendika üyelerinin eriştiği bilinç düzeyinin de payı büyüktür. Türk işçisi, "teslimiyetçi" bir sendikacılık anlayışını artık benimsemekte, somut iyileştirmeler ve yeni haklar peşinde olduğu yönünde bir görünüm sergilemektedir. Başka bir ifade ile, işçi kesiminin iktidar veya muhalefet partilerine yönelik tepkisinin temel nedeni, ideolojik farklılıklardan değil, ekonomik kayıplardan kaynaklanmaktadır. Yüksek enflasyon oranlarıyla gittikçe ağırlaşan hayat şartları, sendikalı işçi kesimini dolayısıyla sendikalarını, siyasi iradenin sorunlarına sahip çıkması ölçüsünde olumlu ya da olumsuz tepki göstermeye itmektedir. Nitekim, sendikacılıkta, özellikle 1987 sonrası işçi eylemlerinde görülen "tabandan yukarıya doğru, ideolojik olmaktan uzak, ekonomik gerekçeli “toplumsal baskı işlevli” hareketlilik dikkati çekmektedir.

Sendikaların, siyasal partilerle kurduğu ilişkiler içinde yer alan sendika yöneticilerinin siyasal parti listelerinden milletvekili seçilme yöntemi, 1980 öncesi olduğu gibi 1980 sonrası dönemde de sürmektedir. Ne var ki, sendika kökenli milletvekilleri aracılığıyla iktidar partisini etkileyerek Yasama Organında işçi sorunlarına çözüm arama amaçlı bu ilişki yöntemi, dün olduğu gibi bugün de istenilen sonuca varamamış gözükmektedir. Partilerden seçilen sendika kökenli milletvekillerinin çabaları, henüz mensup oldukları partilerin genel politika-

larında değişiklik yaptırabilecek boyuta ulaşamamıştır. Örnek vermek gerekirse, çalışanları yakından ilgilendiren, emeklilik yaşını yükselten yeni “Sosyal Güvenlik Yasası”, tüm sendikaların karşı çıkmalarına, Mecliste sendika kökenli iktidar partilerine mensup on kadar milletvekili bulunmasına, geçmişte “Mezarda Emekliliğe Hayır” mitingleri düzenleyen bir konfederasyonun genel başkanının iktidar partisinden milletvekili olmasına rağmen, Hükümet’in istediği şekilde yürürlüğe girmiştir. Diğer bir örnek ise, 21. dönemde çoğunluğu koalisyonu oluşturan partilerinden seçilen memur sendikalarında görev yapmış 7 milletvekili TBMM’ye girmesine rağmen, 2001 Haziran’ında çıkarılan 4688 sayılı “Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu”nda memurlara sendikacılığın olmazsa olmazı sayılan “grevli toplu sözleşme hakkı” elde edilememiştir.

Sonuç olarak; 1980 sonrasında sendikaların siyasal partilerle kurduğu ilişkiler "devamlı" ilişki görüntüsü vermemektedir. Günümüzdeki her üç sendikal tepe örgütü Türk-İş, DİSK ve Hak-İş’in siyasal partilerle kurduğu ilişkiler, tamamen “bağımsız” model içinde yer alabilen ilişkilerdir. Dolayısıyla sendikacılık, ülkenin etkin siyasal güçlerinden giderek bağımsız olarak hareket edebilmekte, onların etkinlik alanı olmaktan çıkarak aksine “baskı grubu” işleviy-le siyasal partileri etkileyip, hak arama mücadelesinde somut netice alabilme çabasındadır.

KAYNAKÇA

- AKÇAYLI, Nurhan (1983). **Sendika Teorisi**, Uludağ Üniversitesi Yayını, Bursa.
- BAYDAR, Oya (1996). "Soyalist Partiler ve Sendikalar", **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C. III, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul.
- BAYER, İsmail (1983). **Gerekçeleriyle Sendikalar Kanunu ile Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu**, Başbakanlık Basımevi, Ankara.
- BERKSUN, Abdullah-EŞMELİOĞLU, İbrahim (1989). **Açıklamalı, Gerekçeli, İçtihatlı Sendikalar Kanunu**, Seçkin Kitabevi, Ankara.
- BEŞELİ, Mehmet (1994). "1960-1980 Döneminde Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi" **Türkiye'de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- CHP Genel Sekreterliği'nin 1806 sayılı ve 8.06.2000 tarihli yazısı.
- Çalışma Dergisi** (1947). "Çalışma Bakanı'nın TBMM'de Verdiği Demeç", S. 15, Ankara.
- ÇEÇEN, Anıl (1973). **Türkiye'de Sendikacılık**, Özgür İnsan Yayınları, Ankara.
- ÇELİK, Necati (1995). "Hak-İş Dinamik, Atak ve Farklı", **Hak-İş**, Sayı: 33, Ankara.
- DERELİ, Toker (1975). **Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi**, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul.
- DİSK (1992). **Disk ve Üye Sendikalar Genişletilmiş Organ Toplantısı**, İstanbul.
- DİSK (1996). **Olağanüstü Genel Kurul Çalışma Raporu**, (26-28 Ocak), İstanbul.
- EKİN, Nusret (1993). **Endüstri İlişkileri**, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- ERSOY, Zeynep (1995). **Sendika Siyasi Parti İlişkileri, TKP-DİSK İlişkisi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- GÜLMEZ, Mesut (1995). **Meclislerde İşçi Sorunu ve Sendikal Haklar (1909-1961)**, Öteki Yayınevi, Ankara.
- GÜZEL, M. Şehmus (1982). **Türkiye'de İşçi Örgütlenmesi (1940-1950)**, Yayımlanmamış Doçentlik Tezi, C, I-II, Ankara.
- Hak-İş (1989). **6. Olağan Genel Kurul Faaliyet Raporu**, Ankara.
- Hak-İş (1995). **8. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu**, Ankara.
- Hak-İş Dergisi** (1995). S. 33, Ankara.
- Hak-İş Dergisi**(1996). Sayı 34, Ankara.
- İŞIKLI, Alpaslan (1967). **Toplu İş Sözleşmeleri ve Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri**, SBF Yayını, Ankara, 1967.
- İŞIKLI, Alpaslan (1995). **Sendikacılık ve Siyaset**, Öteki Yayınevi, C. I, II, Ankara.
- KAPANİ, Münici (2000). **Politika Bilimine Giriş**, 12. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- KOÇ, Yıldırım (1997). **Sendikalar, Siyaset, Siyasal Parti**, Yol-İş Yayını, Ankara.
- ..... (1986). **Türk-İş Neden Böyle Nasıl Değişecek?**, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- ..... (1989). **Teslimiyetten Mücadeleye Doğru Türk-İş**, Amaç Yayını, İstanbul.
- ..... (2000). **Türkiye'de İşçiler ve Sendikalar**, T.Yol-İş Sendikası Yayını, Ankara.
- KORAY, Meryem (1992). **Endüstri İlişkileri**, Basisen Yayını, İstanbul.
- ..... (1994). **Değişen Koşullarda Sendikacılık**, TÜSES Yayını, İstanbul.
- KUTAL, Gülten (1971). "Türk Sendikacılık Hareketi ve Partilerüstü Politika Prensibi", **Sosyal Siyaset Konferansları**, XXIII. Kitap, İÜİF Yayını, İstanbul.

- ..... (1977). **Türkiye’de İşçi Sendikacılığı (1960-1968)**, İÜİF Yayını, İstanbul.
- KUTAL, Metin (1966). “Mevzuatımızda Sendikalara Yasak Edilen Faaliyetler.”, **İktisat Maliye**, C. 25, Ankara.
- ..... (1971). “Sendikacılık Hareketinde Önemli bir Gelişme: Kızılcahamam Toplantısı”, **İktisat Maliye**, C. XVII, Ankara.
- ..... (1981). "Geçiş Döneminde Toplu İş Sözleşmelerini Düzenleyen Önemli Bir Yasa", **İktisat ve Maliye Dergisi**, C. 27, Sayı: 11, Ankara.
- ..... (1982). "Sosyal Hukuk Açısından 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", **İktisat ve Maliye Dergisi**, C. 29, Sayı: 10, Ankara.
- ..... (1984). “Yeni Sendikalar Yasası’nda Sendikalara Tanınan ve Yasaklanan Faaliyetler”, **İktisat ve Maliye**, C. XXX, S. 10, Ankara.
- MAHIROĞULLARI, Adnan (2000). **1980 Sonrası Türk ve Fransız Sendikacılığı**, Kamu-İş Yayını, Ankara.
- MERAL, Bayram (1995). **Mücadele ile Geçen Üç Yıl**, Türk-İş Yayını, Ankara.
- Milliyet Gazetesi**, 11 Eylül 1997.
- MİSK (1978). **3. Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu**, Ankara.
- NEBİOĞLU, Kemal (1997). "Kuruluş", **Disk Tarihi**, Disk Yayınları, İstanbul.
- TALAS, Cahit (1972). **Sosyal Ekonomi**, Sevinç Matbaası, Ankara.
- TOKOL, Aysen (1994). **Türkiye’de Sendikal Hareket**, Ezgi Yayınevi, Bursa.
- TUNA, Orhan (1955). “Sendikacılık ve Siyaset”, **Sosyal Siyaset Konferansları**, İstanbul İktisat Fakültesi Yayını, VII. Kitap, İstanbul.
- TUNCAY, A. Can (1981). “Sendikaların Faaliyetlerinin Yasal Düzenlenmesi Üzerine Düşünceler”, **TUTİS Dergisi**, C. V, Ankara.
- TUNÇ, Halil (1965). “Türk-İş ve Politika”, **Türk-İş Dergisi**, Kasım 1965, Ankara.
- Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi** (1996). Tarih Vakfı Yayını, C. I-II-III, İstanbul.
- Türk-İş (1957). **3. Genel Kurul İdarî ve Mali Faaliyet Raporu**, Ankara.
- Türk-İş (1991). **Siyasî Parti Liderlerinin İşçi ve Yurt Sorunlarına Bakışı**, Türk-İş Yayını, Ankara.
- Türk-İş (1992). **Onaltıncı Genel Kurul Çalışma Raporu**, Ankara.
- Türk-İş (1995). **17. Genel Kurul Çalışma Raporu 1993-1995**, Ankara.
- Türk-İş (1996). **17. Genel Kurul Çalışma Raporu (Belgeler)**, Ankara.
- Türkiye Gazetesi**, 13 Eylül 1997.
- Türkiye Gazetesi**, 1 Ocak 1998.
- ÜNAL, Aydın (1997). "Sivil İnsiyatifin Sınava, Tabansız Siyasal Kriz", **Hak-İş Dergisi**, Sayı: 42, Ankara.
- ÜNSAL, Engin (1996). “Partilerüstü Politika”, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul.
- YAZICI, Erdiñç (1995). “Hak-İş 20. Yılına Tamamlarken”, **Hak-İş Dergisi**, Sayı: 33, Ankara.
- 21. Dönem TBMM Albümü** (1999). TBMM Yayını, Ankara.
- 22. Dönem TBMM Albümü** (2003). TBMM Yayını, Ankara.